

Netwerken voor Voedsel en Groen *Een wijde blik verruimt het denken*

Verslag congres 25 juni 2002

**landbouw, natuurbeheer
en visserij**

© 2002 Expertisecentrum LNV, Ministerie van Landbouw, Natuurbeheer en Visserij

Rapport EC-LNV nr. 2002/143
Ede/Wageningen

Teksten mogen alleen worden overgenomen met bronvermelding.

Deze uitgave kan schriftelijk of per e-mail worden besteld bij het Expertisecentrum LNV onder vermelding van code 2002/143 en het aantal exemplaren.

Oplage 300 exemplaren

Samenstelling Helma van de Voort–de Rijk, Corrie van Zundert

Druk Ministerie van LNV, directie IFA/Bedrijfsuitgeverij

Productie Expertisecentrum LNV
Bedrijfsvoering/Vormgeving en Presentatie
Bezoekadres : Galvanistraat 7
Postadres : Postbus 482, 6710 BL Ede
Telefoon : 0318 671400
Fax : 0318 624737
E-mail : Balie@eclnv.agro.nl

Voorwoord

Voor u ligt de neerslag van het congres 'Netwerken voor Voedsel en Groen, een wijde blik verruimt het denken', dat het EC-LNV op 25 juni 2002 in het WTC te Rotterdam organiseerde. Wij hebben toen beloofd de namen en adressen van allen die zich voor dit congres hadden aangemeld toe te sturen. Via dit boek kunt u nog eens kijken met wie u contact heeft gehad, of met wie u nog graag in contact zou willen treden. De Directeur-Generaal van LNV, mevrouw mr. Renée Bergkamp deed in haar inleiding de oproep om 'de deuren en ramen naar elkaar toe open zetten' en te zien wat wij voor elkaar kunnen betekenen met betrekking tot:

- Veilig Voedsel, Bewuste keus
- Nieuwe Paden, Vitale Natuur
- Vertrouwd Platteland, Verrassend Perspectief
- Groen Ondernemen, Innovatieve kracht

Dit boek geeft voorts de hoofdpunten weer van hetgeen tijdens het congres in de diverse workshops aan de orde is geweest. Het geheel bevat de nodige ideeën en tips voor verder netwerken. Wij gaan daarmee verder aan de slag. Ik hoop dat de resultaten van deze dag ook voor u een bron van inspiratie vormen.

Drs. R.P. van Brouwershaven
Directeur Expertisecentrum LNV

Inhoudsopgave

<u>Plenaire opening</u>	7
Deel 1, verslagen van de workshops	
Veilig Voedsel, bewuste keus	11
<u>Zorgen en wensen van consumenten en beleid</u>	13
<u>Het winnen van vertrouwen</u>	15
Groen ondernemen, innovatieve kracht	17
<u>Innovatieve kracht - op zoek naar creatieve coalities</u>	19
<u>Groene ondernemers doen het maatschappelijk verantwoord</u>	21
<u>Diversiteit van netwerken in de groene ruimte</u>	25
Nieuwe paden, vitale natuur	27
<u>Langs het tuinpad van mijn vader</u>	29
<u>Is natuur alleen natuur als er 'natuur' op staat?</u>	31
<u>Kom mee naar buiten allemaal</u>	33
<u>En morgen gezond weer op!</u>	35
Vertrouwd platteland, verrassend perspectief	37
<u>Een wijde blik op het platteland: buitengewoon belangrijk – lokale initiatieven</u>	39
<u>Een wijde blik op het platteland: buitengewoon belangrijk - maatschappelijke oriëntatie</u>	41
Samenwerken aan voedsel en groen: leren van anderen	43
<u>Hoe verkent een ministerie zijn omgeving? Hoe betreft zij de omgeving?</u>	45
<u>Hoe smeed je coalities met tegengestelde belangen?</u>	47
<u>Hoe verander je externe communicatie en de aanpak als publieksorganisatie?</u>	49

Het netwerken onder de loep	51
Geen licht zonder netwerk	53
Managen van eigen netwerk	55
Plenaire sluiting	56
Reacties op stellingen	60
Deel2, deelnemers die zich hebben aangemeld voor het congres	
Adressenlijst	67

Plenaire opening

Welkom

Drs. Rob van Brouwershaven

Inleiding

mw. mr. Renée Bergkamp
Veranderingen binnen en buiten LNV

Verslag

Bas van der Sijs

Rob van Brouwershaven, directeur van het Expertisecentrum LNV, opent het congres en heet alle aanwezigen van harte welkom. Van Brouwershaven geeft aan trots te zijn op deze dag. Trots, omdat dit het eerste congres is welke onder regie van het EC-LNV georganiseerd wordt, maar ook trots op het onderwerp van vandaag. "Er zijn veel groeperingen in Nederland met dezelfde ambities, maar het ontbreekt nog aan daadkracht. Ontwikkelen van die daadkracht kan alleen als er samenwerking wordt gezocht, door elkaar te ontmoeten en van elkaar te leren", aldus Van Brouwershaven. Vandaar de afbeelding van de bijenkorf op de uitnodiging en in de zaal. Bijen ontmoeten elkaar, communiceren op basis van dans, geur, chemie. Chemie is nodig om een verbinding tussen mensen te realiseren.

In dit kader verwees Van Brouwershaven naar een anekdote die Pieter Winsemius ooit eens vertelde. Vroeger bracht in Engeland de melkman de melk aan de deur in flessen zonder dop. Met name twee vogelsoorten, de mees en het roodborstje, waren zo behendig dat ze, zittend op de rand van de fles, melk konden drinken. Later werden er dunne aluminium doppen op de flessen aangebracht. Onderzoek leerde dat binnen een half jaar alle mezen de dop van de flessen wisten te verwijderen om zo alsnog bij de melk te kunnen komen. Van de populatie roodborsten lukte dat slechts enkelen. Een verklaring hiervoor ligt in het feit dat mezen in groepen leven en roodborstjes niet. Mezen hebben wisselende contacten, leren van elkaar en nemen bepaalde gewoonten van elkaar over. Een roodborstje zit hoog in de boom en roept dat de omgeving van hem is.

En dat is nu net de bedoeling van deze dag. Luisteren en kijken naar elkaar, netwerken, van elkaar leren en mogelijk contact blijven houden.

Renée Bergkamp, DG bij het ministerie van LNV, hield een pleidooi die ze eerder in het LNV-bulletin 'Met Name' gedaan heeft. Als ministerie moeten we de relaties met de buitenwereld snel op orde krijgen: de ramen open en naar buiten! Bergkamp heeft een aantal jaren bij Justitie gewerkt en is nu weer terug bij LNV. Haar valt op dat er al veel bij LNV verandert is. Het gevaar bij het gesloten houden van je ramen is dat je vervreemd van je doelgroepen, te weinig oor hebt voor menselijke aspecten en dat er niet geluisterd wordt naar elkaar. Dit geldt niet alleen voor LNV maar voor de hele Rijksoverheid. Het moet afgelopen zijn met de Haagse ivoren torens. LNV zit volgens Bergkamp in een transitiefase. Veranderingen in beleid niet alleen op de terreinen landbouw, natuurbeheer en visserij. Ook dierenwelzijn, milieu, inrichting platteland en de onderlinge relaties zijn relevant. In recente nota's als Voedsel en Groen, Natuurvoor Mensen, Mensen voor Natuur, wordt aan deze transitie richting gegeven om de balans tussen de vier B's (boeren, bestuurders,) te vinden. Daarbij moeten we de hoe-vraag, meer centraal stellen dan de wat-vraag, gaan nadenken met wie we moeten praten. Dat heeft gevolgen voor de rol en

verantwoordelijkheden van de rijksoverheid. We moeten niet meer dicteren en regelen. De overheid is nu één van de spelers en dat komt de geloofwaardigheid ten goede. Volgens Bergkamp moet er meer gekozen worden voor een interactieve aanpak. Zoals het initiatief van een breed consumentenplatform waardoor ook anderen aan het woord komen.

Het ministerie moet meer met het gezicht en niet met de rug naar de samenleving gaan staan. Er vindt daarom momenteel een heroriëntatie plaats, vooral op de omgeving georiënteerd zijn. Door signalen op te vangen uit de maatschappij, meer te communiceren (blijven uitleggen), optrekken en netwerken met voorlopers, kennisoverdracht faciliteren. Nieuwe paden moeten bewandeld worden, bij voorkeur gebaseerd op de vier thema's Vertrouwd platteland/verrassend perspectief, Veilig Voedsel/bewuste keuze, Groen ondernemen/innovatieve kracht, Nieuwe paden/vitale natuur.

Kortom: we moeten af van het sectorale, eendimensionale denken. De uitdaging voor LNV is : hoe kunnen we met ons beleid aansluiten bij wat er al om ons heen gebeurt. Dit congres is een voorbeeld van die andere werkwijze. Niet alleen woorden (ramen open, naar buiten) maar ook daden! Bergkamp constateerde dat er verschillende doelgroepen aan het congres deelnamen. Nieuwsgierige LNV'ers: zet uw antennes uit. Organisaties uit het huidige netwerk: continuïteit en verandering heeft een bestaansrecht naast elkaar. En nieuwe partners: maak ons deelgenoot van uw gedachtegoed.

Na de woorden van Renée Bergkamp vindt er een improvisatie-act plaats over het thema netwerken. Er werden drie tips uitgebeeld:

- Gebruik de gelegenheid, de opportunity.
- Val op, kom in the picture, laat een boodschap achter die blijft hangen.
- Improviseer, bewandel niet altijd de platgelopen paden.

Deel 1

Verslagen van de workshops

Veilig voedsel, bewuste keus

Zorgen en wensen van consumenten en beleid

Inleiding

Ir. E.F.F. Hecker, plaatsvervangend directeur van de directie Voedings- en Veterinaire Aangelegenheden, ministerie van LNV.

Inhoud

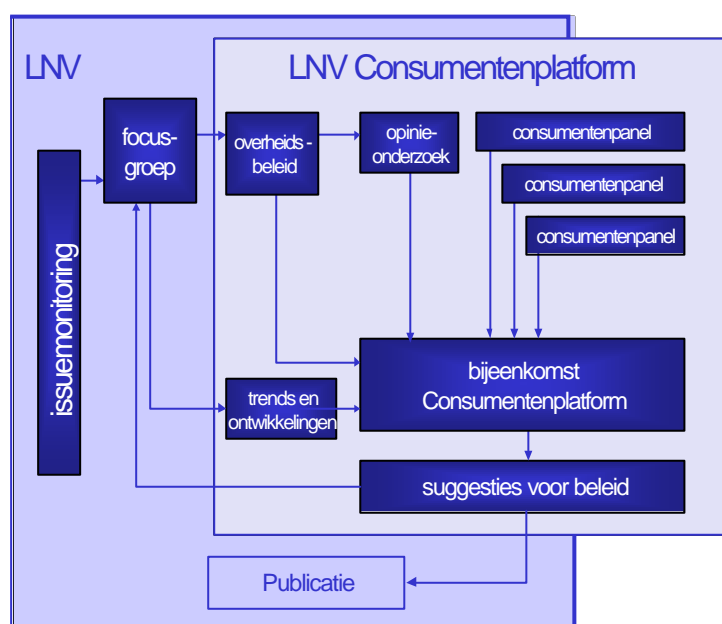
Centraal in deze workshop staan de activiteiten rondom het 'Consumentenplatform'.

Verslag

Nynke de Vries

Edwin Hecker nam de aftrap van deze workshop door drie willekeurige aanwezigen te vragen wat zij dachten dat het Consumentenplatform inhoudt. Dit leverde verschillende beelden op:

- een platform van LNV om ideeën van consumenten te vergaren,
- een orgaan van consumentenorganisaties om hun mening naar buiten te brengen,
- een initiatief van bezorgde consumenten over de herkomst van voedsel.

Hecker gaf vervolgens een presentatie over het LNV consumentenplatform. Het consumentenplatform is 18 april j.l. geïnstalleerd. Het platform heeft tot doel om beleidstrajecten te toetsen aan de buitenwereld. Middels issuemonitoring verricht een focusgroep voorselectie op relevante thema's, waarna onderwerpen via het overheidsbeleid en met gebruikmaking van opinie-onderzoek het platform bereiken. Daarnaast wordt per thema een aantal consumentenpanels

samengesteld, die zijn mening geeft over de thema's. Het platform zelf bestaat uit een twintigtal consumenten met verschillende achtergronden. De resultaten van de platformdiscussie worden vertaald in suggesties voor het beleid en komen bij de focusgroep terecht.

Na de presentatie was er ruimte voor vragen. Onduidelijkheid bleek te bestaan over de samenstelling van het consumentenplatform (wie nemen deel en waarom juist zij?) (WUR). Daarop aansluitend kwam een vraag over de verhouding tussen het consumentenplatform en het regulier overleg (De Kleine Aarde). Ook vroeg iemand zich af hoe je (als consument) kunt binnenkomen bij het platform (SPN) en waarom LNV op dit terrein niet samenwerkt met andere departementen (projectbureau).

Vervolgens was het woord aan Josje de Koning. Zij sprak over het initiatief: Actief Burgerschap, dat vijf vrouwen n.a.v. de MKZ-crisis in 2001 hebben genomen. Hun doel

hiermee is om de consument aan het woord te laten. Ze willen dit doen door te inventariseren welke initiatieven (op het gebied van voedsel) er bestaan in de verschillende regio's, zodat deze vervolgens op de hoogte gebracht kunnen worden van elkaars bestaan. Hierdoor kunnen verschillende groepen hun krachten bundelen. LNV is hierbij betrokken via de regiodirecties. Het zoeken van aansluiting bij LNV was voor de hand liggend, omdat één van de vijf initiatiefneemsters werkzaam is bij LNV. Actief Burgerschap wil tevens de consument stimuleren zijn koopgedrag te richten. Ze wil het besef laten doordringen dat kiezen voor een bepaald product tevens een keuze voor een bepaalde **productiewijze is**.

Aan het eind van de workshop konden de aanwezigen reageren op een aantal stellingen:

1: Er is verschil tussen burger en consument

Op twee personen na was iedereen het met deze stelling eens. Het argument van één van de twee tegenstemmers was: de burger eet, de consument ook. Voorstanders van deze stelling wezen erop dat een consument prijsgevoelig is en in de supermarkt ander gedrag vertoont dan waar hij als burger voor staat: "Een burger denkt, een consument consumeert". Onbeantwoord bleef de vraag wie er eigenlijk in het consumentenplatform reageert: de consument of de burger.

2: De consument stuurt via koopgedrag; is het consumentenplatform een overbodig instrument?

Op één na was iedereen het hiermee oneens. De voorstander was van mening dat de markt uiteindelijk het werk doet en vroeg zich af of in hoeverre LNV bereid is (zwaar) te sturen op de marktwerking. Tegenargumenten waren 1) dat de marktmacht van consumenten wordt overdreven, omdat de markt aanbodgericht werkt en 2) dat het koopgedrag aan verandering onderhevig is.

3: De keuze in de winkels moet beperkt worden tot duurzaam geproduceerde producten.

Ongeveer 40% bevestigde dit, 60% was het met de stelling oneens. De stelling gaf veel stof tot discussie. Onenigheid bestond over de invulling van de term duurzaamheid: "duurzaam is er al, alles in winkels heeft een zekere mate van duurzaamheid. Je kijkt naar een range". Anderen bestreden dit. De aanwezigen waren het er wel over eens dat een consument niet gedwongen kan worden bepaalde producten te kopen. LNV hoeft niet in de rol van opvoeder te stappen. Iemand merkte op: "je raakt het fundament van de rechtstaat". Hij vroeg zich af of een minderheid zijn mening mag laten overheersen over de meerderheid. Verschillende aanwezigen wensten meer sturing van LNV op duurzaamheid.

Het winnen van vertrouwen

Inleiding

Drs. I.E. van Geest-Jacobs, directeur Communicatie en Voorlichting van de Voedsel en Waren Autoriteit

Inhoud

Centraal in deze workshop staan de activiteiten van Voedsel en Waren Autoriteit die er op gericht zijn om het vertrouwen van de consument in ons voedsel te herstellen.

Verslag

Drs. Casper de Swarte

De inleiding van mevrouw van Geest-Jacobs handelt over hoe de Voedsel en Warenautoriteit (VWA) het vertrouwen van de consument wil herwinnen.

Eerst wat cijfers:

- 37% van de Nederlanders maakt zich zorgen over de voedselveiligheid.
- 60% van de Europeanen maakt zich zorgen over de voedselveiligheid.
- 90% van de Nederlanders heeft vertrouwen in de levensmiddelenindustrie.

Als het vertrouwen van de Nederlanders in zijn voedsel zo hoog is, zeker in vergelijking met Europa waar maken we ons dan nog druk over? Echter, in tijden van crisis blijkt het vertrouwen van de consument wankel.

Dit leidt er vaak toe dat politieke maatregelen genomen worden om paniek in crisistijd te bezweren. Achteraf gezien, wanneer de crisis voorbij is, kan men zich afvragen of het politieke besluit wel zo verstandig is geweest. De dioxinecrisis heeft ons geleerd dat crises vooral te wijten zijn aan een gebrek aan coördinatie en een gebrek aan communicatie. De VWA is opgericht om juist de coördinatie en communicatie over voedselveiligheid te verbeteren.

De VWA rust op twee pijlers die ook terug te vinden zijn in het logo: de Keuringsdienst van Waren (KvW) en de Rijksdienst voor keuring van Vee en Vlees (RVV).

Recent onderzoek van het Voedingscentrum Nederland (VCN) laat zien dat de Nederlandse consument een verreweg het meest vertrouwen heeft in de KvW als het gaat om de informatie over voedselveiligheid.

Vertrouwen in de bron van informatie is erg belangrijk in tijden van crisis. Vertrouwen in informatie berust op drie criteria: deskundigheid, openheid en onafhankelijkheid. De VWA wil daarom een open, gezaghebbende autoriteit zijn.

Om dit te worden is er gesproken met stakeholders en contactrelaties. Hoe de omgeving van de VWA er uit ziet staat geschetst in figuur 1.

Om het vertrouwen van de consument te winnen zal de VWA uitleg moeten geven over een gevaar. Dat is meer dan alleen de uitspraak: "Dit levert geen gevaar op voor de volksgezondheid."

In het ideale geval kun je de consument zeggen: "Dit is het risico, en dit doen we er mee." In de praktijk komt vaker voor: "Dit is onzeker, dit is wat we nu weten, dit doen we eraan, dit is ons advies in de tussentijd".

De VWA heeft met hun Britse tegenhanger de Food Safety Authority (FSA) gesproken over hun aanpak over openheid in besluitvorming als basis voor acceptatie. In het Britse systeem is totale openheid over besluitvorming door publieke hoorzittingen waar alle betrokken het recht tot inspraak hebben over het voedselveiligheidsbeleid.

Een aantal vragen hierover kwamen uit het publiek: Of de VWA van plan is dit concept te kopiëren

en of dit systeem wel zo effectief is gezien het consumentenvertrouwen in het Verenigd Koninkrijk.

De VWA zou met een dergelijk systeem aanbevelingen kunnen doen naar aanleiding van verschillende scenario's. In het Verenigd Koninkrijk is het ongebruikelijk om zo een hoge mate van openheid in besluitvorming te hanteren.

Ook kwamen er vragen over of de VWA actief of passief het publiek wil gaan informeren, en op welk moment in de beleidscyclus dit al kan.

De VWA wil meer actief gaan informeren. Dit wil zij doen door sneller openheid van zaken te geven als dat nu gebeurt. Bijvoorbeeld al wanneer beleid in voorbereiding is of door inspectieresultaten openbaar te maken.

Groen ondernemen, Innovatieve kracht

Innovatieve kracht - op zoek naar creatieve coalities

Begeleiding

Tarsy Lössbroek, Marc Roosjen

Inhoud

De innovatietafel bevat interessante producten. Met elkaar verkennen we de verschillende dimensies van innovatie producten, gedrag en beleid. Het gesprek spitst zich toe op ieders creatieve bijdrage om innovatie in praktijk en beleid gestalte te geven.

Verslag

Arjan Schutte

Er werd gedurende 1½ uur een gesprek gevoerd over wat innovaties zijn en welke percepties daarover bij de aanwezige groep (16 personen) leven. De setting bestaat uit een tafel met daarop allerlei attributen, zoals post-it geeltjes, bakje tros-tomaten, Breaker-drinkyoghurt, een 'kale kip zonder veren' (foto), etc. De aftrap voor het gesprek is een video-opname van Johan Crujff, toen nog in Ajax-tenue, die op een wel zeer 'innovatieve' wijze een penalty verzilverd vanaf 11 meter.

Vervolgens wordt een aantal attributen opgepakt en besproken. Daaruit komt naar voren dat wat innovatie is, zeer divers beleefd wordt. Al pratende passeert een aantal criteria de revue die iets tot een goede innovatie maken: goede positionering van een product middels marketing, goede samenwerking in de (voedsel)keten, goede aansluiten bij heersende dan wel latente 'trends' van verschillende doelgroepen (jong & snel, mobiel, rust,...), het gaat om 'simpele' ideeën.....

Gaandeweg kwam het gesprek terecht op 'LNV-regelingen'. Wat zou er moeten gebeuren om vaker 'raak te schieten'? Ook nu weer worden er talrijke ideeën en suggesties naar voren gebracht.

Maak meer gebruik van flexibele kaders opdat de praktijksituatie beter past in de regelingen; bedenk als overheid niet alles zelf maar luister en kijk goed om je heen zodat je dan kan inspelen op de aanwezige energie in het veld. Respect, betrokkenheid en waardering van de zijde van de overheid is minstens zo belangrijk als één of andere geldsubsidie.

Het laatste deel van het gesprek ging over innovaties in de groene ruimte. Aan de hand van foto's werd kennisgenomen van elkaars percepties van wat gewenst landschap is. Innovaties in het landelijk gebied komen eigenlijk het beste tot hun recht als ze langs de zogenaamde 'belevingsas' ontstaan zijn in plaats van op de tekentafel ontworpen zijn. Zeer kenmerkend voor dit soort innovaties is verder dat ze vaak alleen gerealiseerd kunnen worden via zeer omvangrijke samenwerkingsverbanden welke op basis van onderling vertrouwen functioneren. Een lange adem is daarbij ook noodzakelijk.

Tot slot werd stilgestaan bij een innovatie-droom van één van de aanwezigen: 'leven op het ritme van de boerderij'. Hij werd voorzien van diverse tips en suggesties om zijn weg daarbij te gaan. Kenmerkend voor die weg was ondermeer: weten wat je eigen rol is en die rol vasthouden, een breed netwerk gaan ontwikkelen en voor draagvlak zorgen van je ideeën; een degelijke balans tussen commercieel & ideëel is de basis voor continuïteit.

Groene ondernemers doen het maatschappelijk verantwoord

Begeleiding

Ina Horlings

Inhoud

Landbouw is een kernfunctie op het platteland, een wezenlijke economische peiler. Maar tijden en markten veranderen. De consument vraagt niet alleen duurzaam geproduceerd, smaakvol en veilig voedsel. Als burger willen we ook rust, ruimte, stilte recreëren in een aantrekkelijk landschap, genieten van de natuur. Hoe ziet groen ondernemerschap eruit? Welke producten en diensten worden gevraagd? Hoe ziet het prijskaartje eruit. Met elkaar verkennen we een nieuwe markt.

Verslag

Theo Janssen

Aan de workshop nam een gemêleerd gezelschap deel, bestaande uit vertegenwoordigers van regiodirecties LNV, Centrum voor Landbouw en Milieu, het arbeidspastoraat, Raad voor het Landelijk Gebied, regionale afdelingen van LTO, Innovatiesteunpunt Wageningen, Stichting consument en biotechnologie, Nederlandse Bond van Plattelandsvrouwen, Ministerie van Economische Zaken en Equivalent (emancipatiebureau).

De deelnemers hebben een heel divers beeld van groen ondernemen. Een aantal beelden:

- duurzaamheid; continuïteit op lange termijn,
- verbreding; bijdrage leveren aan de omgevingskwaliteit en boerderijverkoop,
- alles wat bijdraagt aan de positieve kwaliteit van het landelijk gebied,
- economische activiteiten met gebruik van de natuur,
- de positie van de mens moet duurzaam zijn,
- je moet een balans brengen tussen grondstoffen, mensen en omgeving,
- duurzaam en diversiteit met regioverschillen; ieder zijn eigen plekje,
- het is een gevecht met de ruimtelijke ordening,
- het is een containerbegrip, beperken tot grondgebonden landbouw met middelen uit de omgeving,
- laten zien aan de buitenwereld wat je doet (trots) en goed luisteren naar de buitenwereld,
- rentmeesterschap,
- innovatief,
- plattelandsondernemers,
- hoe krijg je het betaald, hoe kun je het betaald krijgen (eigen initiatief), publiek↔privaat.

Na deze inventarisatie van beelden zijn er doorgeefgesprekken gehouden. Dit ging aan de hand van vier vragen die op afzonderlijke borden stonden. De deelnemers gingen in groepjes van twee of drie in gesprek. Een deelnemer gaf een reactie op de vraag/stelling en de anderen reageerden daarop. Regelmatig wisselden de groepjes van samenstelling, zodat alle deelnemers met elkaar in gesprek kwamen en ze op alle vier de vragen konden reageren. De gesprekken leverden de volgende resultaten op.

Vraag 1 "Welke acties moet men ondernemen om MVO-landbouw te promoten?"

- duurzaamheid hanteren en uitleggen,
- 0% BTW voor biologische en MVO-artikelen,
- terugbrengen persoonlijk contact boer en burger; pergola-associatie, groene hart, open dagen, adopteer een koe,
- minder 'Wageningers' bij LNV,
- minder juristen bij LNV,
- breng de mensen (ook LNV'ers) terug naar de boerderij (werken, kopen, recreëren, onthaasten,..),
- MVO is iets om trots op te zijn in plaats van plicht,
- Betere PR,
- LTO schrijft ideeënwedstrijd uit, breed publiek, advertentiecampagne in de dagbladen,
- openstaan voor opendialoog met burger/consument → collectieve verantwoordelijkheid,
- verandering in beeldvorming MVO bij reguliere agrariërs (door bv. discussies LTO/LNV),
- koe in de wei → belangrijkste maatschappelijk bedrijfskapitaal veehouder,
- discussie aangaan om spanning tussen maatschappelijke wensen duidelijk te krijgen.

Vraag 2 "Welke 'groene diensten' zouden plattelandsondernemers moeten leveren?"

- 'boerenvakantie' voor kinderen,
- viswater, wandelpaden op akkerranden en spuitvrije zones,
- volkstuintjes en dacha's (350m²),
- stalling voor paarden,
- kinderopvang en bejaardenopvang,
- theetuin en eigen productenverkoop,
- alles wat geld oplevert, vooral commerciële groene diensten,
- toegankelijkheid landelijk gebied.

Nodig is dat regels groene diensten mogelijk maken. Regels aangaande voedselveiligheid en diergezondheid maken groene diensten onmogelijk. Publiek mag erf en stallen niet meer op. Er moeten minder formulieren komen voor aanbod van meer groene diensten. De mentaliteit van de boeren moet ook veranderen.

Vraag 3 "Wie moet meebetalen aan groene diensten en hoe?"

- ge-/verbruiker betaalt (in product verdisconteren),
- collectieve waarden → overheid,
- individuele behoeften → markt,
- ⇐ wie bepaalt wat collectief/individueel is?
- goed ondernemersplan is noodzakelijk,
- wat is de waarde van het landschap,
- hangt af van de omstandigheden is het een groep of een persoon,
- om welke dienst gaat het:
 beschikbaar stellen van overpad, viswater gebruiker,
 fietspad publieke aangelegenheid,
 akkerranden provincie,
- publieke dienst overheid,
 ↓ omzetten: hoe? ondernemerschap drinkwatermaatschappij,
 waterschap
- private dienst consument;
- collectieve kosten (reclame, PR) regionale samenwerkingsverbanden of lokale overheden,
- regionaal fonds gesponsord door bedrijven (vooral banken) en belanghebbende.

Vraag 4 "Hoe wilt u samenwerken met groene ondernemers?"

- goed luisteren welke ideeën er in de praktijk leven over groen ondernemen,

- ethiek in discussie toelichten,
- kansen geven: verminderen regelgeving,
- consumentenorganisaties: meenemen in onderzoek naar/publicaties over MVO,
- internet benutten voor contact tussen producent en consument en boer/burger/buitenlui,
- door ze niet te belemmeren,
- wet ruimtelijke ordening aan te passen,
- vertegenwoordigen door WLTO,
- groene netwerken smeden,
- natuurverenigingen en regionale samenwerkingsverbanden gebruiken als intermediair,
- zoeken naar/faciliteren van innovatoren,
- met meerdere ondernemers arrangementen aanbieden (breed incl. excursie pottenbakkerij en musea),
- congressen over dit onderwerp goedkoper maken voor vrijwilligersorganisaties.

Diversiteit van netwerken in de groene ruimte

Begeleiding

Astrid Hendriksen

Inhoud

Onder het motto "Een breed netwerk verruimt het denken" ontmoeten oude en nieuwe partners van LNV elkaar. Op speelse wijze maken we nader kennis met elkaar. Welke beelden en verwachtingen hebben we naar elkaar? Welke belangen zijn in het geding? Wat zijn verbindende thema's en welke rol speelt een ieder binnen het groene netwerk?

Verslag

Henk Soorsma

Na een opwarmertje: "vertel waarom je buurman/-vrouw volgens jou op deze workshop is" kozen tweetallen uit 4 thema's de voor hen meest aansprekende. We konden kiezen uit: maatschappelijk verantwoord ondernemen, veehouderij in transitie, diversiteit in de groene ruimte en innovatief ondernemen. In twee groepen hebben we vervolgens voor de thema's maatschappelijk verantwoord ondernemen en diversiteit, een nieuw initiatief uitgedacht en aangegeven wat ieders bijdrage daaraan zou zijn.

Het nieuwe initiatief op het thema diversiteit is geworden: **De Bus**

Met de Bus brengen we mensen praktische oplossingen en nieuwe inzichten. De Bus wordt (wisselend) bestuurd door streekkenners zoals de milieucoöperatie Peel en Maas, heeft streekproducten en kennis over afzet e.d. aan boord. De Bus wordt gefinancierd door ETC vanuit de Leaderprojecten. LNV levert luisterende en vragende ambtenaren. De Haltes zijn de zogenaamde groenhuizen. Dit zijn gebouwen waar lokale instanties zijn gehuisvest. Deze gebouwen zijn het loket naar de organisaties in het gebied.

Het nieuwe initiatief voor maatschappelijk verantwoord ondernemen was: **De korte keten**

Werkend vanuit de economie van vandaag naar de economie van morgen waarin consumenten weten wat ze eten en producenten direct horen wat consumenten willen wordt de korte keten opgericht.

Het Platform Aarde Boer Consument helpt kleinschalige distributiecentra op te richten; De Kleine Aarde benadert consumenten met een intensieve voorlichtingscampagne; IVN Vereniging voor Natuur- en Milieu-educatie gebruikt haar regionale voorlichtingscentra om de effecten van productie op natuur/milieu en landschap te illustreren; LNV maakt géén regeling maar helpt met afstemmen van nationale en EU regelgeving en biedt samen met VROM impulsen voor innovaties.

Wat het meest is opgevallen is het gemak waarmee partijen elkaar in het nadenken over nieuwe initiatieven kunnen vinden als je even naar elkaar wilt luisteren.

Nieuwe paden, vitale natuur

Langs het tuinpad van mijn vader

Workshopleider

Drs. Rob Meijers

Inhoud

Natuur in de stedelijke omgeving. Begint natuur in de achtertuin en het stadspark? Hoe kan ook die natuur dicht bij de mensen gebracht worden? Welke rol spelen de deelnemers daarbij of zouden zij daarbij willen spelen? Wat kunnen zij op dit terrein voor elkaar betekenen?

Verslag

Noor Dessing

Rob Meijers begon met de constatering dat bij natuur in de stad vrijwel altijd meer dan alleen het natuurbelang is betrokken. Van 938 plannen blijken er slechts 2 alleen natuur als doelstelling te hebben. Daarnaast gaat het vaak over ecologie, water, ruimte, groene samenhang, landschap en recreatie. Projecten kennen bijna altijd meervoudige doelstellingen en daarbij is actief netwerken een belangrijke succesfactor. Heel vaak kunnen verschillende belangen elkaar ondersteunen. In de workshop is dit laatste punt centraal gesteld, simpel gezegd: hoe kunnen we elkaar helpen?

In een voorstelronde vertelden de deelnemers iets over hun organisatie en over hun opvattingen over natuur in de stad.

Opvallend veel verschillende organisaties bleken vertegenwoordigd te zijn:

1. Vereniging ter Bevordering der Bijenteelt: betekenis verstedelijkte gebieden voor imkers wordt groter.
 2. Groei en Bloei: 150 afdelingen, 69.000 leden, met veel kennis en de wens om initiatieven te nemen en mee praten.
 3. Scouting Nederland: 1300 plaatselijke groepen, kampeerterreinen, de wens om gebruik te maken van de speelmogelijkheden van de natuur.
 4. NIVON: 60 afdelingen, 40.000 leden, leden willen meer dan excursies leiden.
 5. IVN: behalve educatie ook projecten, met name groene verbindingen, de fiets- en wandelpaden tussen bevolkingsconcentraties en nieuwe recreatiegebieden in de randstad ("Natuur in eigen hand". Draaiboek voor lokale groepen die zich in willen zetten voor meer natuur in Nederland), kennis- en projectenbank.
 6. Milieucoöperatie Peel en Maas: uitvoering landschapsbeleids-/ontwikkelingsplannen.
 7. De Bomenstichting: zorg en respect voor bomen steeds meer in de stedelijke omgeving, bomen als onderdeel van de infrastructuur, bestand met alle monumentale bomen in Nederland.
 8. Landschapsbeheer Nederland: samenwerking met lokale initiatieven op de rand van stad en platteland variërend van het behoud van b.v. rugstreeppadden tot natuurontwikkelingsprojecten.
 9. Stichting Oase: voor mensen die meer willen met natuur in de stad, net-werk voor kleine tuinontwerpbedrijven, heemtuinbeheer en educatie.
 10. Alterra.
 11. KIC.
- en intern van LNV
12. IFA: labelcommunicatie, sublabel "natuur in de stad".
 13. DN: programma leren voor duurzaamheid, Regeling draagvlak natuur.
 14. GRR.
 15. EC.

De opvattingen over natuur in de stad waren divers en soms ook juist vergelijkbaar. Bv. groene bedrijventerreinen, landjes om op te spelen en waar het natuurbesef is

ontstaan, bomen als dan niet met nestkastjes met jonge koolmeesjes, het goudhaantje in het centrum van Utrecht, bomenlanen, kinderboerderijen, schooltuinen, binnentuinen vanuit bewonersinitiatieven, ecologische wandelroute, meer groen in de stad, verschillende soorten natuur, natuur = groen = kleine landschapselementen= kleine stukjes groen in de stad = belangrijk voor ecologie, recreatie, belevingswaarde en je thuis voelen.

Na de voorstelronde kon het actieve netwerken beginnen. Op basis van de betrokkenheid (beleid maken, beheren, gebruiken, onderzoeken) bij natuur in de stad kozen de deelnemers de kleur van hun petje. In enkele ronden werd gepraat met mensen met dezelfde of juist een andere kleur petje / betrokkenheid bij natuur in de stad.

Enkele geluiden uit de netwerkronden:

- spontaan idee om de lange afstandspaden ook langs monumentale bomen te laten lopen;
- behoeften aan contacten met lokale politiek, aan inzicht in beleid- en besluitvormingsstructuren / ingangen bij ministeries, en aan kennis;
- bijdrage gewenst vanuit EC LNV aan LNV-web.

Alles en allen met elkaar een zeer geslaagde workshop met intensief netwerkende deelnemers!

Is natuur alleen natuur als er 'natuur' op staat?

Workshopleider

Ir. Gerda van Eck

Inhoud

Natuur in de publieke aandacht. Wat betekent 'natuur' ('alles wat leeft en groeit'...) in het leven van mensen? Hoe dragen de deelnemers er aan bij dat 'natuur' meer in het hoofd en hart van mensen komt of welke bijdrage zouden zij daaraan willen leveren?

Verslag

Maike Wijngaard

Doel van deze workshop was middels het uitwisselen van natuurbeelden kennis te maken en nieuwsgierigheid op te wekken.

Op de vloer lagen ca. 12 foto's. Deze varieerden van kale, omgeploegde akkervelden tot ruige wilde natuur. Aan de deelnemers was het verzoek een handtekening te zetten bij die foto's die volgens de deelnemer een landschap had vastgelegd dat aan de definitie natuur voldeed.

Eén voor één gaven de deelnemers vervolgens toelichting over hun keuzes. Daarbij kwamen de volgende beelden naar boven:

- Natuur is datgene, waar je niet de hand van de mens in terugziet; het is wel héél erg trendy tegenwoordig om alles ineens natuur te vinden.
- Het natuurbeeld is in de loop van de jaren erg opgeschoven. Tegenwoordig corresponderen de natuurbeelden met de verschillende belevingswaarden van mensen. Er is altijd wel iemand die iets als natuur ervaart. Mensen spelen een steeds centralere rol, daarom moet je natuur ook dicht bij de mens halen.
- Alles is natuur, ook het groen in de bebouwde omgeving en volkstuinen.
- Het belangrijkste is waar je zelf van geniet. Zelfs de Floriade is dan natuur. Het is wel belangrijk dat we blijven streven naar diversiteit.
- Alleen in geval van diversiteit spreek je van natuur. Bij monocultuur is dat dus niet het geval.
- Natuur is alles wat leeft, maar ook immateriële zaken kunnen natuur zijn.
- Bomen worden vaak gezien als cultuur, maar als je gaat kijken wat er allemaal in een boom leeft aan dierenleven, dan is het wel degelijk natuur.
- Natuur is daar waar het prettig is om te zijn, met name waar geen bebouwde omgeving is.
- Natuur is niet alleen in het landelijk gebied, maar ook in de stad.
- Vooral agrarische landschappen brengen natuur dicht bij de mensen.
- Natuur is divers, in zichzelf en in de beelden en beleving die het oproept. Daar moeten we respect voor hebben.
- Mensen zijn zelf ook natuur.
- Bij educatie doet het er niet toe wat nu precies natuur is, het gaat dan vooral om de beleving.

Na het uitwisselen van de natuurbeelden schreef iedereen op een A4 een vraag die tijdens de vorige ronde op was gekomen en een aanbod. Aan de hand hiervan werden kleine netwerkjes gevormd van 2 à 3 personen.

Voorbeelden van wat deze netwerkjes zoal hadden opgeleverd:

- LNV - Bijenhoudersvereniging
- Tijdens dit gesprek werd duidelijk dat het ministerie van LNV voor buitenstaanders soms echt een doorhof is, waar nauwelijks de weg te vinden valt. Helemaal omdat er vaak hoge schotten tussen directies staan, waar je niet overheen kunt kijken. Hoe krijgt een buitenstaander de signalen bij de juiste ambtenaren?
- Idee: organiseren van een workshop binnen het ministerie met de bijenhoudersvereniging

- LNV – Scouting NL
- Tijdens dit gesprek bleek dat Scouting NL eigenlijk helemaal geen contacten heeft met de Natuurjeugdwatch. Er zijn tips en namen uitgewisseld om deze contacten mogelijk te maken.

- LNV – Bomenstichting
- Het Vakblad Natuurbeheer gaat een artikel opnemen over Bomen in de Stad

- LNV – Nivon
- In dit gesprek werd ervaring uitgewisseld over het ontwerpen van websites. Waar let een ambtenaar van het ministerie nou eigenlijk op? Gebruikt het ministerie websites ook als informatiebron om te achterhalen hoe subsidies besteed worden? Ook werden er suggesties geopperd: persberichten, ledenblad en een stuk archivering opnemen op een website.

- LNV - VEM – Stichting Oase
- Voor de LNV ambtenaar was deze ontmoeting een verrassing; hij was van het bestaan van deze organisaties niet op de hoogte, terwijl hij toch dacht breed georiënteerd te zijn.

Kom mee naar buiten allemaal

Workshopleider

Ir. Gerda van Eck

Inhoud

Natuur in het buitengebied. Welke bijdrage leveren de deelnemers of zouden de deelnemers kunnen leveren aan het behoud/beheer/herstel/ontwikkeling van 'het buitengebied' (natuurgebieden, waardevol agrarisch cultuurland e.d.)? Welke vormen van samenwerking bestaan al of zouden kunnen worden opgezet? Wat is daarvoor nodig?

Verslag

Louis Fliervoet

In deze workshop is dieper ingegaan op het beleven van de natuur in het buitengebied. De deelnemers werden meegenomen naar een fictieve locatie in het buitengebied. Ze bevonden zich in een geurend weiland met koeien, zonovergoten en met een zacht briesje, gelegen in het laagveengebied van West Nederland. Een weiland, dat omgeven is met sloten en omzoomd door knotwilgen.

Alle deelnemers waren vanuit hun eigen werkzaamheden betrokken bij dit weiland, ieder met zijn eigen belang en met een verschillende opstelling ten aanzien van de relatie "Mens – Natuur" voor dit gebied. De verschillende belangen werden naar voren gebracht en de onderlinge relaties werden opgezocht en in beeld gebracht. Letterlijk werden deze neer geschreven op een groot stuk papier.

De allereerste reactie was er een van enthousiasme over het mooie stukje natuur, waarin mens en natuur samengaan: een wensbeeld dat helaas op vele plaatsen ver van de werkelijkheid afstaat. De koeien staan tegenwoordig op stal, de sloten zijn gedempt of laten geen bloeiende dotters meer zien, en de wilgen zijn ten prooi gevallen aan de drang naar meer rendement in de agrarische bedrijfsvoering. Naast dit door een ieder onderschreven wensbeeld bleek de werkelijkheid te bestaan uit een kluwen van afzonderlijke belangen met soms een stukje overlap, maar op het eerste gezicht toch met voornamelijk tegenstrijdigheden. Zo is er de boer, de eigenaar van het weiland, die er zijn brood moet verdienen. Hij voelt zich vaak aan de zijlijn staan en niet betrokken (of juist defensief) bij alle belangstelling voor het buitengebied. Hij is er graag alleen met zijn bedrijf; hetgeen de overheid onderschrijft vanuit het oogpunt van verspreiding van dierziekten (denk aan MKZ, etc), maar daarentegen wordt juist door dezelfde overheid

openstelling nagestreefd, als het gaat om een grotere betrokkenheid van de burger in het buitengebied. Verder treffen we aan in het buitengebied: de wandelaar, die overal barrières aantreft en geen algemeen toegankelijke wandelpaden en uitnodigende klaphekjes om zijn weg via een weiland te kunnen vervolgen. Ook de recreant, die graag in het buitengebied verblijft, vraagt om een grotere toegankelijkheid en om ruimte voor een picknick, een partijtje voetbal of een plekje, waar rustig een dutje kan worden gedaan. De boer ziet hierin vaak onrust, vernieling van zijn eigendommen en bovendien blijft hij met het afval achter. De natuurbeschermer en zijn vrijwilligers zoeken eveneens rust, maar op de eerste plaats toch ruimte voor hun weidevogels, waarvoor een minder intensieve agrarische bedrijfsvoering wordt bepleit. De beleidsambtenaar loopt er rond met zijn vele randvoorwaarden en regels ten aanzien van ruimtegebruik en milieu (natuurlijke bronnen) en dan was er nog de leraar, die graag het buitengebied wil gebruiken om natuureducatie en –onderzoek in de praktijk te brengen.

Bij het neerzetten van deze verschillende belangen valt het op, dat de verschillende betrokkenen vaak slecht op de hoogte zijn van ieders wensen en meer letten op tegenstellingen dan op mogelijkheden om elkaar te ondersteunen. Dit vraagt om meer en een open communicatie. De overheid kan hierin een rol spelen, maar de bal werd hier ook opgepakt door het IVN en Scouting, die enerzijds voor natuurbescherming en spelactiviteiten ruimte in het buitengebied claimen, maar

anderzijds ook bijdragen kunnen leveren aan het onderhoud van het buitengebied, waardoor ze voor zich zelf een bijdrage in de communicatie ontdekten tussen boeren en burgers.

Het agrarisch natuurbeheer biedt eveneens mogelijkheden om boer en burger dichter bij elkaar te brengen. Alhoewel de boer vindt dat hier nogal veel sprake is van eenrichtingsverkeer. Bij het vermarkten van streekproducten, kan de boer via de natuur zijn inkomen ondersteunen. Een helpende hand hierbij vanuit de recreatie sector is weer zo'n voorbeeld van samen optrekken van twee belanghebbenden in het overbruggen van de ogenschijnlijke vele tegenstellingen tussen beide partijen. Voor wandelaar en fietser bleef de toegankelijkheid van het buitengebied een belangrijk onderwerp. Landschapsbeheer Nederland zag mogelijk hier een rol voor haar organisatie om juist de verschillende partijen in het buitengebied bijeen te brengen en eens naar elkaar te laten luisteren.

Voor de toekomst van het buitengebied met een gezonde en bijdetijdse relatie tussen mens en natuur dient het netwerk tussen betrokkenen te volle benut te worden, want er bestaat grote behoefte om het buitengebied aantrekkelijker, gevarieerder, maar vooral toegankelijker te maken voor iedereen in ons land.

En morgen gezond weer op

Inleiding

Dr. Sjerp de Vries (Alterra)

Inhoud

Natuur in het buitengebied. Welke bijdrage leveren de deelnemers of zouden de deelnemers kunnen leveren aan het behoud/beheer/herstel/ontwikkeling van 'het buitengebied' (natuurgebieden, waardevol agrarisch cultuurland e.d.)? Welke vormen van samenwerking bestaan al of zouden kunnen worden opgezet? Wat is daarvoor nodig?

Verslag

Maaike Wijngaard

Alterra heeft uitgebreid onderzoek gedaan naar de relatie tussen groen en gezondheid. Is er een relatie? Zo ja, hoe ziet deze relatie er dan uit? Het onderzoek is een samenwerking geweest tussen Alterra met het RIVM en NIVEL (Ned. Instituut van Onderzoek voor de Gezondheidszorg). Bij het onderzoek waren 10.000 burgers betrokken.

Uit het onderzoek bleek dat een groene omgeving een positief effect heeft op de gezondheid van mensen (volgens hun eigen zeggen). Dit verband is volgens de inschatting van De Vries op zijn minst gedeeltelijk oorzakelijk van aard.

Tijdens de presentatie werd uiteengezet hoe het onderzoek was uitgevoerd en hoe er was gecorrigeerd voor storende factoren, met name betreffende de samenstelling van de bevolking (leeftijd, sociaal-economische status etc.).

De resultaten van het onderzoek gaven aan dat er een positieve relatie bestaat tussen de hoeveelheid groen in de leefomgeving enerzijds en het aantal gezondheidsklachten, de algehele gezondheidstoestand en de kans op psychische aandoeningen anderzijds. Het huisartsenbezoek bleek in een ander onderzoek duidelijk gerelateerd aan de algehele gezondheidstoestand, zodat verwacht mag worden dat dit ook afneemt naarmate het groen toeneemt. Daarbij was er geen verschil in typen groen, ook al is uit ander onderzoek bekend dat 'echte' natuur doorgaans meer gewaardeerd wordt. Water in de directe leefomgeving gaf soms ook een positief effect, maar dit effect was duidelijk minder sterk en consistent.

De kracht van deze relatie hebben de onderzoekers als volgt uitgedrukt: Wanneer er 10% meer groen is in de leefomgeving dan heeft dat het zelfde 'effect' op de gezondheidstoestand als wanneer men 5 jaar jonger zou zijn.

Het is mogelijk dat er andere zaken zijn die positief correleren met gezondheid waarvan het effect van 'groen' mee profiteert. Zo kan er sprake zijn van een verschil in gewenste levensstijl tussen de stad en het platteland. Ook als groen de instrumentele factor is, dan is daarmee het mechanisme nog niet duidelijk. Zo zou voor mensen die 'groen' wonen de feitelijke woonomgeving wel eens meer op de gewenste woonomgeving kunnen lijken dan voor de anderen. Luchtkwaliteit kan ook een rol spelen in het vinden van het effect, evenals natuurbeleving. Tenslotte spelen als tussenliggende factoren mogelijk mee de tijd die men in de open lucht doorbrengt, de hoeveelheid lichaamsbeweging en het aantal informele contacten met buurtgenoten. Om deze mechanismen helder te krijgen is meer onderzoek nodig. Het achterhalen hiervan is van belang voor het maximaliseren van de gezondheidsbevorderende werking van het groen.

Na de inleiding volgde er een discussie over de stelling:

Gecombineerd met de bijna onomkeerbare gevolgen van compact bouwen, dienen er normen ontwikkeld (en gerespecteerd) te worden voor de hoeveelheid groen in de woonomgeving.

Tijdens de discussie werd opgemerkt dat destijds, tijdens 'Operatie Boomhut' vooral is gekeken naar de behoefte aan wilde en ruige natuur. Er was geen aandacht voor de mogelijke behoefte van mensen aan gecultiveerde natuur, terwijl mensen vaak juist de natuur dicht bij huis willen hebben. De afstand tot de natuur heeft waarschijnlijk een grotere impact dan de omstandigheid of het wilde of gecultiveerde natuur is. Dat wijst erop dat er juist niet compact gebouwd moet worden, in tegenstelling tot waar de 5^e Nota Ruimtelijke Ordening nu op aanstuurt. 'Inbreiden' heeft mogelijk/ waarschijnlijk een negatief effect op de volksgezondheid. Het ministerie van VWS is nog niet erg open voor dit type onderzoek, mede omdat zij zich vooral richt op curatieve zaken.

Vertrouwd platteland, verrassend perspectief

Een wijde blik op het platteland: buitengewoon belangrijk – lokale initiatieven

Debat

onder leiding van drs. Jan Bart Wildschut

Inhoud

De vraag is op welke wijze LNV kan en wil omgaan met lokale initiatiefgroepen. Een benaderingswijze kan zijn: 'Laat duizend bloemen bloeien en zoek naar leerervaringen', maar we kunnen ook kiezen voor het gericht beleidsmatig ondersteunen van initiatieven ter realisatie van ons beleid. De discussie richt zich op de vraag op welke wijze het maatschappelijk veld en het beleid kunnen samenwerken, wat we van elkaar kunnen leren en hoe we elkaar kunnen benutten aan de hand van een casus.

In het forum zitten D. Loeff, adviseur reconstructiepijlot 'de Hilver' en mw. S. Nieborg, onderzoekster Verwey-Jonker Instituut – actief burgerschap.

Verslag

Annemarie Janssen

Kernpunten

Het is belangrijk naast de ruimtelijke en economische aspecten van een gebied ook de maatschappelijke aspecten van het gebied mee te nemen in het reconstructieproces. In het reconstructiegebied De Hilver heeft men dit o.a. gedaan door de bewoners van de kernen in het gebied zelf aan het woord te laten (zonder wethouders en ambtenaren erbij!). **Let dus op de menselijke aspecten!**

Het borrelt van initiatieven op het platteland maar zodra het op **uitvoering** aankomt loopt men veelal tegen politiek en regelgeving aan. Hierdoor ontstaat soms een soort 'initiatiefmoeheid': men heeft niet veel zin om weer met nieuwe ideeën aan de slag te gaan vanwege het risico dat plannen niet door kunnen gaan door allerlei regelgeving. In De Hilver is hiervoor het Ontwikkelbureau opgestart: om lokale initiatieven te ondersteunen. **Lokale initiatieven, daar zit de energie!**

Kijk door de belangen van verschillende betrokkenen bij je beleid heen. **Op voorhand zijn de belangen van alle betrokkenen legitiem!**

Het is dan ook belangrijk dat je als overheid niet teveel verwachtingen oproept, maar reëel bent in wat je wel en niet waar kunt maken. Dus geen verwachtingen scheppen als je die niet waar kunt maken! **Wees creatief met regelgeving!**

Kaders zijn goed, maar je moet je als overheid hier niet al te strikt aan vasthouden! Je kunt vantevoren aangeven wat de kaders zijn; dat moet ook zodat iedereen weet waar hij aan toe is. Wil je buiten de kaders treden dan is vaak politieke besluitvorming nodig en dat kan lastig en tijdrovend zijn.

De casus van de workshop gaat over twee militaire oefenterreinen nabij een dorp. Het gebruik op het ene terrein moet intensiever worden, maar dit is in strijd met het recreatief medegebruik van de bewoners. Welke dilemma's spelen er? De uitloopruimte van het militair terrein is belangrijk voor de leefbaarheid van de bewoners. Het aanzien van defensie gaat achteruit door het minder toegankelijk worden van het terrein voor burgers. Maar wie maakt er eigenlijk gebruik van het

terrein en wat willen die verschillende doelgroepen? Het is belangrijk om dat eerst in kaart te brengen. Een suggestie is ook om te kijken wat je met de gebouwen van de kazerne in de buurt kan, misschien is het mogelijk om de kazerne te verplaatsen zodat de oefeningen geconcentreerd kunnen worden op het verder weg gelegen tweede terrein. Een andere mogelijke oplossing is meervoudige ruimtegebruik. Hiervoor zou je afspraken kunnen maken met defensie.

Een wijde blik op het platteland: buitengewoon belangrijk - maatschappelijke oriëntatie

Workshopleider

onder leiding van drs. Jan Bart Wildschut

Inhoud

De vraag is op welke wijze kun je in samenspraak met burgers komen tot een maatschappelijk gedragen uitvoering van het beleid. Naar aanleiding van een praktijkvoorbeeld zal de discussie zich richten op de volgende vragen:

- Wat zijn de ontwikkelingen in het landelijk gebied?
- Wat zoeken mensen daar?
- Wat wil je als overheid daarin sturen en waarom?
- Wat is de verbinding tussen wat mensen zoeken in het landelijk gebied en de beleidsdoelen van LNV?

In het forum zitten: H. Elerie, directeur Breed Overleg Kleine Dorpen en D. Devos, adviseur gespecialiseerd in vernieuwing.

Verslag

Loek Treep

Om bewoners succesvol te betrekken bij planvorming is het belangrijk om er al in een vroeg stadium mee te beginnen en om op veel verschillende manieren in te steken. Verschillende activiteiten spreken andere bewoners(groepen) aan en hoe breder de betrokkenheid, hoe beter. Veel visueel (laten) maken spreekt enorm aan.

Autochtonen en 'nieuwe bewoners' hebben vaak heel verschillende visies ten aanzien van leefbaarheid. Het is belangrijk beide groepen bewust in het proces te betrekken.

Commitment van bestuurders bij het proces is een belangrijke voorwaarde voor succes. Als je bewoners betreft bij planvorming, schept dit ook verwachtingen. Als deze –onverwacht- niet haalbaar zijn, is er sprake van achteruitgang in plaats van vooruitgang.

Een bottom up-benadering alleen werkt net zo min als een top-down benadering. Het is meer een beweging van middle-up-down. Vanuit de dynamiek en de wensen in een bepaald gebied kijken naar de beleidskaders en van daaruit weer naar de mogelijkheden. Het is belangrijk de verwachtingen te 'managen'.

Maatschappelijke oriëntatie hoeft niet per definitie veel tijd te kosten. In een half jaar kun je best een vorm van 'collectieve perceptie' bereiken.

Lokale kennis is van belang voor een goed en gedragen plan.

De casus gaat over een klein waddeneiland, waar een projectontwikkeling een kleinschalige natuurcamping om wil vormen tot een 'eilandestate', met luxe vakantiehuisjes en andere voorzieningen. Volgens de projectontwikkelaar zullen de eilandbewoners hier enorm van profiteren. Maar is dat ook zo? Welke dilemma's spelen er? Het gaat om het belang van één persoon versus de leefbaarheid die de eilanders ervaren. Het gaat ook om de spanning tussen verschillende bevolkingsgroepen op het eiland (b.v. jong en oud, behoudend of ontwikkelingsgezind). Belangrijk voor een gedragen oplossing is om de partijen bij elkaar te brengen en een gezamenlijke toekomstvisie te ontwikkelen gericht op de kwaliteitsverbetering van het hele eiland, i.p.v. alleen te reageren op één specifiek idee. Alternatieve ideeën kunnen dan worden getoetst en afgewogen. Om een goede afweging mogelijk te maken is goede informatie nodig, over consequenties van de alternatieven.

Samenwerken aan voedsel en groen: 'Leren van anderen'

Hoe verkent een ministerie zijn omgeving? Hoe betreft zij de omgeving?

Gespreksleider

T. Gasser, MT-lid Directie Zuid en lid projectgroep 'Omgaan met de omgeving'

Gast

Erik Spaink, werkzaam bij de adviesunit 'Resultaatgericht beleid' van Ministerie V&W

Inhoud

De adviesunit 'Resultaatgericht beleid' helpt de medewerkers van het ministerie V&W met instrumenten en inzichten om te stimuleren dat de omgeving actief en effectief wordt betrokken bij de beleidsvorming; maar hoe pak je dat aan? Hoe weet je wie die omgeving is? Hoe communiceer je met die omgeving?

Verslag

Bas van der Sijs

De adviesunit 'Resultaatgericht beleid' (ARB) helpt de medewerkers van het ministerie van V&W met instrumenten en inzichten om te stimuleren dat de omgeving actief en effectief wordt betrokken bij de beleidsvorming. Maar hoe pak je dat aan? Hoe ga je om/communiceer je met de omgeving. Hoe ziet die omgeving er uit?

De adviesunit bestaat uit 4 fte en is 5 jaar geleden van binnen uit V&W ontstaan. De unit is een kennis- en adviescentrum voor praktische kennis over beleidsprocessen. De ARB verwerft wetenschappelijke kennis zowel als praktijkvragen. De proceskennis wordt weer verspreid via het begeleiden van projecten, het verzorgen van cursussen en kennismanagement (workshops, presentaties). De ARB zuigt kennis uit V&W op en maakt het hanteerbaar. De ARB is bewust een intern kennis- en adviesbureau. Een extern bureau zou de informatie eerst duur betaald moeten aanboren en kan vaak de juiste context niet vinden.

De ARB hanteert een fasenmodel als referentiemodel. In de ARB toolkit zijn hulpmiddelen beschreven en geordend aan de hand van dit referentiemodel. De twee pijlers van het model zijn het effectief betrekken van de omgeving en het effectief genereren en ordenen van informatie. Het model is schematisch als bijlage bijgevoegd.

Na het bepalen van de groepen worden de type groepen gedefinieerd (welke zijn de machtigste, welke de lastigste), afhankelijk van de problematiek. Hierop bepaal je het communicatiebeleid, hoe onderhoud je die relatie.

Managen van de verwachtingen. Het proces:

- Verkennend: geef aan welke fase.
- Wat is hun invloed.
- Op welke gronden neem je een besluit.
- Wat heb je met die informatie gedaan.

Inhoud: beleidsruimte aangeven, inhoudelijke randvoorwaarden.

Krachtenveldanalyse: wie heeft welke formele rol.

Toegepast bij:

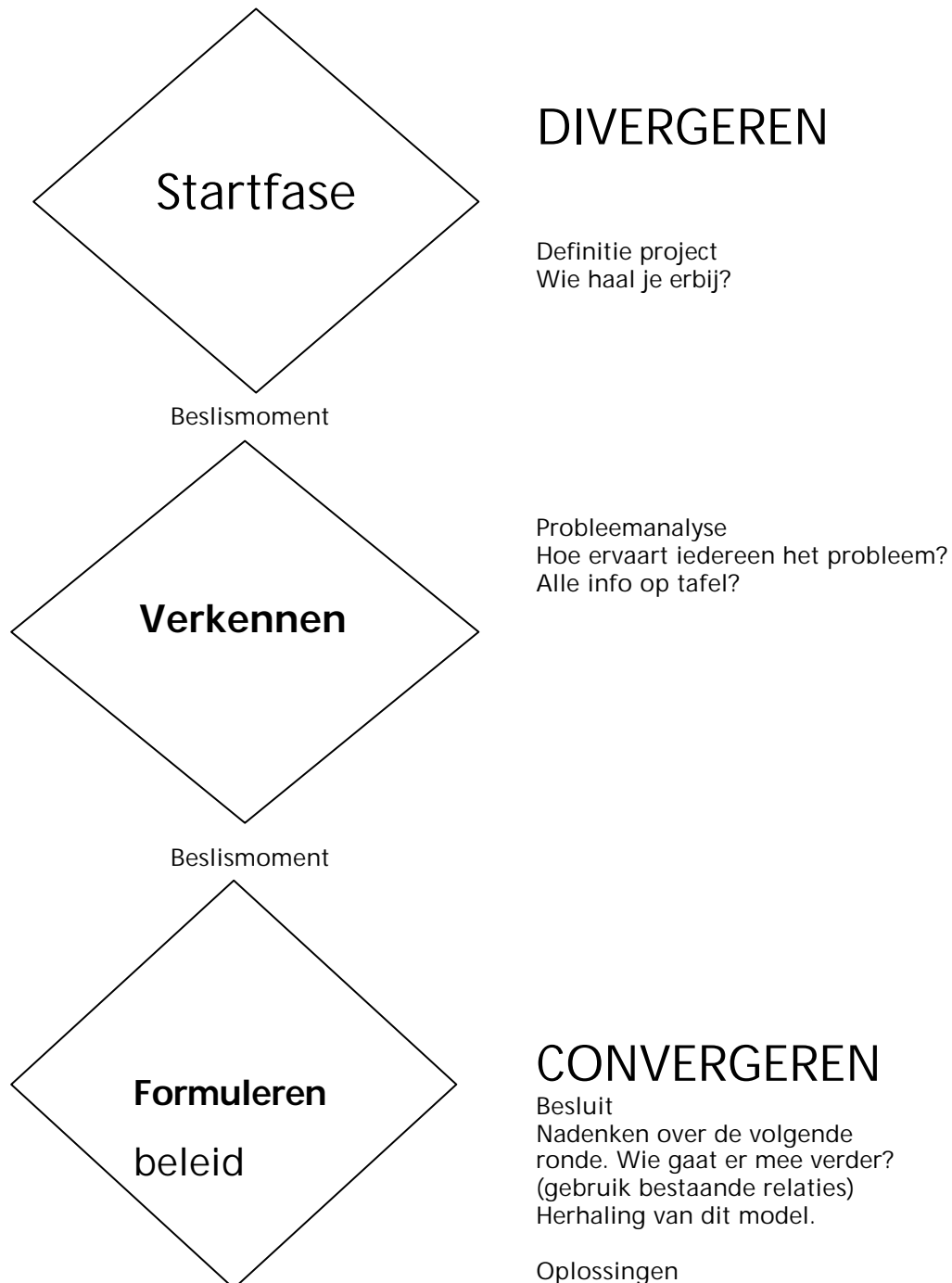
- opzetten van crisismanagement: brand, scheepsramp, olie op het strand: situaties waar vele partijen een rol spelen,
- acceptatie (stap 2) afhankelijk van motivatie. Dit kan aan de hand van interviews.

Tegenstellingen kun je niet wegnemen, wel de kou uit de lucht halen (zonder compromissen).

Tips van de ARB vanuit V&W-ervaringen:

- richt je op professionalisering.
- til het vak van beleidsmedewerker naar een hoog niveau, organiseer daarvoor cursussen.

Dit is een aanpak en niet dé aanpak. Er dient bewust gekozen te worden voor de type en soort stappen in het model.

Hoe smeed je coalities met tegengestelde belangen?

Gast

Paul Langeweg, ANWB

Inhoud

De ANWB is er niet alleen voor de eigen leden maar heeft zich ook ontwikkeld in de richting van een bredere maatschappelijke organisatie die samen met andere maatschappelijke organisaties optrekt zoals in 'Nederland Natuurlijk' om haar doelen te realiseren; de vraag is hoe zo'n coalitie tot stand komt en welk proces daaraan vooraf gaat

Verslag

Maike Wijngaard

Paul Langeweg is hoofd Algemene Ledenbelang, en heeft te maken met recreatie, toerisme, verkeer en vervoer én natuur; ook dit zijn statutaire taken van de ANWB

De ANWB heeft 3,6 miljoen leden. De missie van de ANWB is faciliteiten bij anderen te bepleiten, naast dat zij zelf diensten aanbiedt aan de leden. Het is een grote organisatie, met soms conflicterende belangen. Om dan het onverenigbare te kunnen verenigen zijn vaak coalities nodig.

Vroeger was de ANWB een sectoraal georganiseerde organisatie, opgedeeld in kleine groepen die verder niets met elkaar te maken hadden. Er heerste een wij-zij cultuur. De ANWB werd beschouwd als onderdeel van wat wel eens gekscherend 'de derde kamer' werd genoemd: de gigantische lobby van het adviesradenstelsel waarin op die manier het hele maatschappelijke middenveld was vertegenwoordigd

Tien jaar geleden kwam er een grote reorganisatie, ingestoken vanuit het integrale denken (wat bindt ons). Als maatschappelijk middenveld moesten ze naar nieuwe wegen zoeken. Maar hoe pak je dat aan?

Eerst is de ANWB gaan nadenken, voor wie ze nou eigenlijk op aarde is. Waar staat de ANWB voor?

Daarna is ze het speelveld gaan bestuderen. Dat speelveld bleek veel grotere te zijn! Zo bleken recreanten bijvoorbeeld eigenlijk mensen te zijn die naar natuurgebieden gaan. De ANWB zag de natuur echter niet als recreatiegebied en de natuurbeheerders zagen de natuur niet als recreatiegebied. Vervolgens is de ANWB even terug in het verleden gedoken; waar zitten nou echt de mensen waar je het mee doet? Met welke organisaties kun je iets. Dat bleek nog niet zo eenvoudig. Uiteindelijk is daar het Wereld Natuurfonds uitgerold. Samen met het WNF is twee maal een congres georganiseerd, naast nog wat acties. Dat heeft een enorm effect gehad, zowel intern bij de ANWB als in de omgeving:

- Het ANWB-rapport over het Groene Hart verscheen, waar onder andere het idee van de Deltametropool uit voort is gekomen.
- Er ontstonden nieuwe netwerken die weer leidden tot inspirerende nieuwe visies.
-

Stel de ANWB wil iets doen aan het milieuvriendelijker maken van auto's. Traditioneel zou de ANWB zijn afgestapt op de overheid, tegenwoordig stapt ze af op de auto-industrie.

Wanneer is er sprake van een succesvolle coalitie?

Er moet een noodzaak zijn oftewel je wikt iets realiseren wat alleen niet kan. Dat doel is dan vaak meervoudig maar de oplossing is er nog niet.

Het draait daarbij altijd om personen. Denk bijvoorbeeld aan de tunnel-kwestie bij de HSL. Er zaten toevallig drie mensen bij elkaar in de kroeg die al pratende de handen ineen hebben geslagen. De coalitie was een groot succes. Hun queeste helaas niet.

Net als LNV heeft ook de ANWB een imago-probleem. Dat maakt het aangaan van coalities wel lastig.

Uit zijn ervaringen kan Paul Langeweg de volgende leerpunten destilleren:

- Je vindt elkaar op het juiste moment in de juiste fase, maar vaak wel toevallig. Je kunt er naar op zoek gaan, onder andere door je netwerken goed te onderhouden.
- Het gaat vooral om personen.
- Je moet een gemeenschappelijk doel nastreven, maar níet persé gemeenschappelijke oplossingen.
- Je hebt openheid nodig, maar dus ook onderling vertrouwen.
- Coalities werken altijd vóór iets, want dan heb je elkaar nodig. Tégen iets zijn is namelijk makkelijker dan vóór iets zijn.
- Het hebben van een gemeenschappelijke vijand werkt altijd geweldig.
- Coalities kun je op alle niveaus aangaan.

Valkuilen bij het aangaan van coalities:

- Mensen zijn lid van meerdere organisatie, die soms tegengestelde coalities aangaan.
- Als je een grote achterban hebt is het lastiger om coalities aan te gaan.
- Als het doel bereikt is moet je onmiddellijk de coalitie opheffen. Op een gegeven moment is de chemie uitgewerkt, zeg maar het 8-jaar-paars-effect.
- Er bestaat een kloof tussen individuele burgers en hun vertegenwoordigers.
- In een coalitie moet je je gelijkwaardig gedragen, voor de overheid is dat vaak moeilijk, want die maakt ook wet- en regelgeving. De overheid moet deze verschillende rollen dus goed leren scheiden. Lukt dat, dan kun je in verschillende ontwikkelingsfasen als overheid wél coalities aangaan. Maar vooral in de uitvoering moet je als overheid nooit meedoen.
- Wanneer iemand zich binnen de coalitie wil profileren, dan is dat de dood in de pot.

De rol van de ANWB in coalities is vaak een beetje de 'D66-rol', tussen het bedrijfsleven en de milieubeweging in. De ANWB heeft ook wel eens coalities met boerenorganisaties gehad.

Gouden Tip voor LNV

Alles begint bij jezelf en bij de vraag 'waarom ben ik op aarde en wat wil ik bereiken?'. LNV zit nu in een soort identiteitsconflict. Dit is het moment voor het formuleren van de rol en de doelen, zodat je weet wat het speelveld is en wie je stakeholders zijn. Vervolgens moet je iedere 2 jaar de topmensen van binnen en buiten het ministerie met elkaar laten overleggen.

Tenslotte moet je nooit een coalitie sluiten als het een doel op zich is. En ook al is het een succes, er dus ook weer mee ophouden, wat al een kunst op zich is. Voor LNV is dat een probleem, want sommige van haar coalities (denk aan de landbouwsector) lopen nooit af.

Hoe verander je externe communicatie en de aanpak als publieksorganisatie?

Gespreksleider

Michel Berkelmans, MT lid van de directie Voorlichting

Gast

Robert Hidra, lobbyist afdeling Externe betrekkingen van de Vereniging Natuurmonumenten

Inhoud

De Vereniging Natuurmonumenten heeft zich ontwikkeld tot een naar buiten gerichte organisatie die niet alleen haar leden maar ook het grote publiek probeert te bereiken door tal van activiteiten; hoe heeft die verandering zich intern voltrokken? Wat is er intern nodig om anders te gaan werken? Hoe organiseer je je externe communicatie?

Verslag

Wim Wiersinga

Sinds begin jaren '90 heeft de Vereniging Natuurmonumenten een enorme verandering doorgemaakt van een gesloten naar een open organisatie. Hoe heeft die verandering zich voltrokken?

De externe aanleiding was het Natuurbeleidsplan met een veel offensiever natuurbeleid dan voorheen.

De interne aanleiding waren personele wisselingen aan de top met het aantreden van Pieter Winsemius als voorzitter en Frans Evers als algemeen directeur. Zij beiden bepleitten om de luiken open te zetten en externe gerichtheid om draagvlak te verwerven voor de activiteiten van de vereniging.

Deze verandering is gerealiseerd door zwaar te investeren in een intern traject. De analyse was dat de doelen van de vereniging, vastgelegd in een Koersplan, geen verandering behoefde maar wel de aanpak omdat de omgeving was veranderd.

Interne oriëntatie, externe oriëntatie.

Voor het interne traject zijn drie uitgangspunten en daaruit volgende werkwijze gehanteerd:

- Het managen van de verwachtingen: binnen de organisatie is veel gepraat in zogenaamde 'zwaan kleef aan' sessies en er zijn cursussen gegeven.
- Integraal gaan werken: bij activiteiten wordt een check gedaan of inbreng is geleverd vanuit alle onderdelen en op alle aspecten: hoe valt het in de regio?, wat willen we?, wat vinden de leden ervan? En hoe ligt het politiek/bestuurlijk?
- Ambassadeur willen zijn: belangrijke eigenschappen zijn dan luisteren en een eigen verhaal kunnen vertellen, afgestemd (zie hiervoor) en met enthousiasme.

Er is ook geïnvesteerd in de organisatie:

- (regelmatig) onderzoek naar wat de achterban wil.
- 'public affairs': de vereniging wil effectief het beleid beïnvloeden en een constructieve partner zijn; in elke regio zijn hiervoor 2 medewerkers aangesteld.
- 'public relations': (regelmatig) onderzoek naar de beelden over de vereniging bij journalisten; het imago van de vereniging blijkt goed te zijn (constructief, degelijk, positief, duidelijk).

De organisatie is ook platter van structuur geworden zowel in de regio's als de centrale organisatie.

Al met al is het een zwaar traject geweest waar nog steeds aan wordt gewerkt. Drie leerervaringen heeft Natuurmonumenten opgedaan:

- je moet je huiswerk goed blijven doen: het is een cyclisch proces; hiervoor moet je tijd maken want je wordt geïmponeerd door de externe ontwikkelingen,
- ga goed na waar je zwakke kant zit (dat was 'van buiten naar binnen kijken') en investeer daarin; de directeuren geven het goede voorbeeld,
- je haalt veel over je heen en dus moet je je beperken: externe signalen goed kanaliseren en niet meer beloven dan je kan waarmaken.

In de discussie kwam aan de orde of de doelstellingen van NM en het buitenwerk in de terreinen onder het proces heeft geleden. Dat is volgens Robert niet het geval. Een zwak punt in de huidige werkwijze is wel de monitoring en de evaluatie van het terreinbeheer.

In de discussie kwam ook het verschil tussen imago en identiteit aan de orde: NM heeft een goed imago (zie hiervoor) en wil als identiteit uitstralen dat zij niet een belangenbehartiger is maar een organisatie die een stem geeft aan de natuur.

Het netwerken onder loep

Geen licht zonder netwerk

Workshopleider

Wouter Pijzel, Nederlandse Orde van Uitvinders

Inhoud

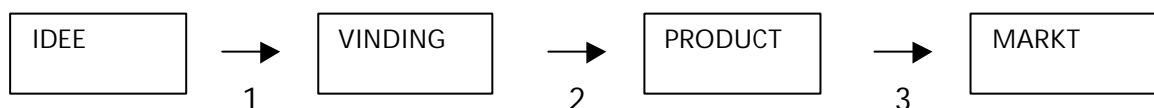
Velen denken met het hebben van een goed idee klaar te zijn en de volgende dag binnen te lopen. Niets is minder waar. In nauwe samenwerking met vele aanvullende partijen dient de uitvinder het gecompliceerde traject van idee tot markt af te leggen. Aan de hand van aansprekende voorbeelden wordt het optimale traject geschetst.

Verslag

Anne-Marie Ruiter

Vele uitvinders denken met het hebben van een goed idee klaar te zijn en de volgende dag binnen te lopen. Niets is minder waar. In nauwe samenwerking met vele aanvullende partijen dient de uitvinder het gecompliceerde traject van idee tot markt af te leggen. Een netwerk is voor een uitvinder dus van groot belang.

Het traject dat een uitvinder dient te doorlopen om het idee ook daadwerkelijk in de markt te zetten, is als volgt:

Fase 1: van idee naar vinding

Allereerst moet een uitvinder het idee in zijn hoofd omzetten in een vinding. Zit een idee nog in het hoofd, een vinding zit 'in de hand' en is een concrete uitwerking van het idee.

In deze fase is van belang: $3 \times O + O$

Dit staat voor: octrooi-, markt- en technisch onderzoek, plus een ondernemingsplan. Als het $3xO+O$ – traject niet goed wordt doorlopen, treedt het 'voor deur-achter deur-scenario' veelal in werking.

De partijen die van belang zijn in deze fase zijn:

- Productontwikkelaar / uitvinder.
- Beroepsorganisatie / NOVU.
- Bureau I.E. / octrooiraad.
- Studenten.

Aan het eind van deze fase heeft de uitvinder iets tastbaars in de hand, waar hij / zij mee naar bedrijven kan.

Fase 2: van vinding naar product

Vervolgens moet de vinding omgezet worden in een product. De uitvinder is dan al een heel eind.

Twee zaken zijn in deze fase van belang:

1. Ontwikkeling (het product moet handen en voeten krijgen).
2. Bescherming (d.m.v. octrooi, auteursrecht, merkrecht, modeldepot, fabricagegeheim).

Met name de bescherming van de vinding / het product wordt vaak vergeten. Als de bescherming niet goed geregeld is, treedt het 'chocoladereep-scenario' veelal in werking.

De partijen die van belang zijn in deze fase zijn:

- Octrooigemachtigde.
- Adviesbureaus / Innovatiesteunpunt Wageningen.
- Marktpartij.

Fase 3: van product naar markt

In deze fase is een marketingplan van belang. Een marktonderzoek moet uitwijzen of men het product voor bedrag X wil kopen of niet.

Als het marketingplan niet voldoende is doortimmerd en niet vroeg genoeg voor elkaar is, treedt het 'kastdeuren-scenario' veelal in werking. Meestal is dit het geval omdat niet voldoende gekeken is naar de prijsopbouw van het product.

De partijen die van belang zijn in deze fase zijn:

- Productontwikkelaar / uitvinder.
- Beurzen.
- Internet.
- Kamer van Koophandel.
- Marktpartij.
- Studenten.

Hoe netwerkt de NOVU

De NOVU is meer een netwerkorganisatie dan een brancheorganisatie.

De NOVU netwerkt als volgt:

- Ledendatabase via internet.
- Postcode-uitdraai op verzoek.
- Netwerkborrels.
- Vakblad 'Vindingrijk'.
- Cursussen en inleidingen.
- Nationale uitvindingsdag.
- Poster en www-blokje.

Er zijn een groot aantal organisaties die een uitvinder kunnen helpen van idee tot markt te komen.

Samenvatting

Van belang zijn:

- R & D – Inschakeling – Erkentelijkheid.
- Op het juiste moment de juiste partij.
- Snelheid ontwikkelen en vasthouden.

Managen van eigen netwerk

Workshopleider

Drs. Arjan Lindenbergh

Inhoud

Welke netwerken heb ik nodig? Welke netwerken heb ik ter beschikking? Welke netwerken kan ik verder ontwikkelen? Wat kan ik voor de ander betekenen in een netwerk? Wat kan ik er vandaag verder mee?

Aan de hand van concrete voorbeelden leer je hoe je informatie inwint bij anderen en hoe je informatie geeft aan anderen.

Verslag

Helma van de Voort-de Rijk

Wat verstaan wij onder het woord managen in deze context?

- Het gaat hierbij om managen in de zin van "onderhouden".
- Het gaat ook om managen in de zin van nieuwe contacten leggen.

Tijdens deze workshop gaan wij uit van netwerken als werkwoord. Dat wil zeggendoor zelf actief te worden een houding te ontwikkelen om te kunnen netwerken. Waar hebben we het dan over?

- Luisteren en reflectie zijn houdingen om te netwerken.
- Het kunnen reflecteren op de eigen werkzaamheden.
- Niet alleen een houding van halen, maar ook iets willen brengen, een mate van wisselwerking hierin.

Kortom deze workshop gaat niet over de relevantie van het soort netwerk, maar over de eigen bijdrage binnen het netwerken. Doel van deze workshop is dan ook door te kijken hoe wij zelf actief zijn binnen onze netwerken, en daar voorbeelden van te noemen, te zien dat wij aan het einde van deze workshop een checklist hebben liggen waarin zaken staan die relevant kunnen zijn bij netwerken.

Om te beginnen krijgen alle deelnemers een aantal statements over netwerken. Hieruit moeten de deelnemers de voor hem/haar meest relevante statement kiezen. Hierbij vallen navolgende zaken op:

- Netwerken biedt veel mogelijkheden.
- Netwerken helpt vooroordelen verminderen.
- Netwerken moet niet gezien worden als een verplichting, maar als iets waarin jij je vrij voelt als het gaat om opbouw en onderhoud.
- Netwerken moet een spontaan karakter hebben, maar niet in de zin van vrijblijvendheid.

Tips om de slagvaardigheid te vergroten en daardoor een succesvol netwerk op te bouwen:

- Investeren in de persoon, ook privé.
- De ander voor de lunch durven uitnodigen; er is niet persé een inhoudelijk vraag nodig om in contact te treden met iemand. Contact zoeken zonder directe aanleiding mag ook.
- Wisselwerking tussen halen en brengen in ogenschouw houden.
- Wees betrouwbaar in je contacten (constant proces).
- Toon een open houding en laat zien dat je nieuwsgierig bent.
- Handel spontaan en biedt ruimte voor verschillen.
- Zoek een senior medewerker op in een andere werkrichting dan jijzelf functioneert: dit biedt uitbreidingsmogelijkheden voor jouw eigen netwerk.
- Zend bij alle mail die je verstuurt jouw gegevens mee waarop jij teruggevonden kan en wilt worden.

Plenaire sluiting

Panel

TG Therese Gasser; Management Directie Zuid, Project 'omgaan met de omgeving'

CK Chris Kalden; SG LNV, Project 'omgaan met de omgeving'

HE Hans Elerie; Directeur Breed overleg (137) Kleine Dorpen, Drenthe

MS Marcel Schuttelaar; Adviesbureau voor Maatschappelijke communicatie

Interviewer

TL Tarsy Lösbroek

Interview

TL: Geef eens een 1^e impressie van deze dag.

HE: Voor mij was het een leerzame dag. Er gaat een hele nieuwe wereld voor me open. Ik kom uit Drenthe en dan zit je toch wat verder weg van het Haagse. Goed om te zien dat LNV een andere koers aan het varen is

MS: Erg leuk om op zo'n dag rond te kunnen kijken hoe zo'n ministerie in verandering is. LNV wil transparant en eigentijds omgaan met de burger, en dat is een grote waarde.

TG: Ik heb veel nieuwe, maar ook oude bekenden gezien. Dat was erg leuk en nuttig, ook al heb ik geen visitekaartjes uitgewisseld.

CK: Juist door dit soort bijeenkomsten laten de inzet van LNV zien. Misschien is het soms wat onbeholpen, maar het is wel integer.

MS: (nav verzoek **TL** om iets over het bedrijf te vertellen) Ik ben groot-aandeelhouder, stille vennoot en heb een aantal partners (mede-eigenaren). Dat zijn snelle denkers die goed hun netwerken onderhouden. Het netwerk is dé kracht van een netwerkorganisatie. Zonder dat netwerk ben je dood. Van een meeting maak ik altijd meteen een verslagje (memo + visitekaartje) dat ik de organisatie instuur. Vele jonge adviseurs hebben schroom om naar buiten te treden, te bellen en contact te leggen. Als organisatie moet je ze daarin begeleiden, zodat ze leren dat die schroom niet nodig is. Een grote fout die vele organisatie maken is dat ze denken dat ze alles in huis hebben. Dat is onzin. Verder zien overheden, organisaties en bedrijven soms hun eigen voortbestaan als doel; dit zijn organisaties die van buitenaf stevig geprikkeld moeten worden. Overheden en organisaties willen nog wel eens een imago-deuk hebben; in dat geval moet er goed worden uitgezocht wat er 'buiten' allemaal speelt. Dat kan bijvoorbeeld via consumentenplatforms. Vaak veroorzaakt zo'n imago-deuk pressie en ontstaat er gêne. De oplossing is dat 'leef'; durf het imago onderwerp van gesprek te maken, durf je als organisatie open en kwetsbaar op te stellen. Maar vergeet ook vooral niet dat je als organisatie wat te bieden hebt.

- TL:** aan CK: Wat heeft LNV te bieden?
- CK:** Als LNV'ers aan tafel schuiven, dan hebben zij kennis, kunde en betrokkenheid te bieden.
- TL:** Een journalist schreef ooit dat de tragiek van LNV is dat ze geen vrienden heeft.
- CK:** Daar heeft hij deel gelijk in. LNV was altijd erg naar binnen gericht. Maar we zijn aan het veranderen. LNV is tekort geschoten in het delen van ervaringen. Het vernieuwen van de netwerken is daarom belangrijk, maar ook het opnieuw waarderen van bestaande netwerken.
- TL:** LNV heeft de laatste jaren een aantal nota's over vernieuwing uitgebracht. Waar streeft LNV naar? Willen we een beleidsproces met veel interactie met de omgeving? Of stopt dat zodra je het eigenlijk zelf al weet? Want het is tenslotte een kostbare aangelegenheid.
- TG:** We (LNV) hebben veel kennis, we zijn gedreven en enthousiast. Dat is ook een valkuil. Soms zijn we te pushy, zitten we teveel in een karrenspoor. We moeten meer leren dat los te laten, beter leren luisteren.
- TL:** De nieuwe DG André van der Zande zei 'het gaat om feiten, cijfers én emoties
- CK:** Emoties verbeelden al het andere. Niet emoties in de dagelijkse zin van het woord, maar emoties in de betekenis van waarden. Ken je de emoties, dan weer je ook op welke wijze je over de feiten en de cijfers kunt praten. Het rapport van Alterra over de MKZ crisis laat zien waarom de hulpstructuren niet werkten, omdat ze niet raakten aan de emoties die speelden, maar vooral instrumentele oplossingen zochten.
- HE:** Ja, ik herken dit wel. Bij Drentse mensen in kleine dorpen spelen emoties ook een grote rol. In het landelijk gebied zijn mensen erg betrokken bij hun leefomgeving zowel de 'oude' mensen als de 'nieuwe' mensen. Voor de 'nieuwe' mensen is het vaak ook een bewuste keuze geweest om daar te gaan wonen. De BOKD probeert hun visie vertaald te krijgen in het gebiedsgerichte beleid. In dat verband heeft de organisatie ook contacten met Directie Noord. Dat onttaardde vroeger vaak in een bureaucratische strijd en het botsen met de regelgeving. En dat terwijl er toch gemeenschappelijke belangen zijn. Inmiddels zien ze elkaar dan ook als bondgenoot.
In algemene zin wil ik nog wel kwijt dat het proces om tot een product te komen vaak erg wordt onderschat.
- MS:** We moeten af van het idee van de maakbare samenleving. In plaats daarvan moet LNV in Nederland zoeken naar mooie projecten in het landelijk gebied voorzichtig gaan faciliteren. Dan kun je als ministerie heel erg groeien.
- TG:** We moeten leren om eerlijk naar groepen te zijn over wat onze rol is en welke ruimte er wel of niet is. En vooral geen verkeerde verwachtingen creëren
- HE:** In de dorpen moet je echter niet aankomen met de kreet 'bottom up'; dan ontmoet je veel allergie. Want het is een populaire term, maar hoe geef je zo'n proces vorm? Daar wordt vaak veel te weinig over nagedacht.
- CK:** Er zijn gebieden waar LNV zegt 'gebiedsgericht beleid' te doen, en dat nog niet doet. Daar ligt de komende 4 jaar de sleutel voor succes voor LNV.
De afgelopen 15 jaren was er een emancipatieproces te zien in het milieubeleid, en ook in het natuur beleid. WLNv gaat daar aanzienlijk minder gestressed mee om. We zien dit zelfs al een beetje op het terrein van dierenwelzijn. Minder millimeteren minder krampachtig.

TL stapt over op het onderwerp emoties en luisteren en deelt daartoe een 'emotie-waaier' uit onder het publiek. Welke emoties over de identiteit en het imago van LNV leven er onder het publiek?

De volgende reacties waren te horen:

- Waardering voor de onzekerheid die LNV toont.
- Het is goed bedoeld, maar wat gebeurt er hierna?
- Verwondering; het is een netwerkbijeenkomst, maar er zijn vooral LNV'ers.
- Verwondering; waar zijn de andere ministeries?
- Bezorgdheid; hoe worden de boeren nu begeleid in hun identiteitscrisis?
- Verrast door de betrokkenheid van vele LNV'ers.

TL haalt het voorbeeld van de kraanvogels aan. Had LNV hier het 1^e broedsucces moeten claimen? Het terrein is echter van Natuurmonumenten, is het dan hun succes? Maar het is ons beleid en ons geld? Hoe hier mee om te gaan?

CK: In dit voorbeeld heb je te maken met wederzijds respect, dan ga je niet als ministerie alles naar je toe trekken als ook anderen investeringen hebben gedaan. Maar LNV zit soms in een lastige rol inderdaad, waarin je moeilijk je succes kunt claimen.

TL: Maar ons imago wordt toch vooral bepaald door de dierziekten, varkenspest en MKZ. Terwijl we ook positieve resultaten boeken, zoals de otter die weer terug komt naar Nederland.

CK: Ja, LNV is soms inderdaad te bescheiden. We moeten er niet meer PR tegenaan gooien, maar we mogen wel wat meer lef hebben.

MS: LNV heeft vele natuursuccessen geboekt. EHS, mestwetgeving, voedselautoriteit, dat zijn successen waar je als departement trots op mag zijn. Verder heeft LNV als ruim 20 jaar doelgroepenoverleg toen andere departementen het woord nog niet eens kenden. Daar is LNV absoluut koploper mee geweest. Maar er zijn zoveel problemen geweest, dat kleeft binnen en buiten aan het LNV imago. LNV moet nu een heldere koers neerzetten en tegelijkertijd signalen uit de samenleving oppikken.

CK: De wijze waarop LNV communiceert is nog niet optimaal. De opgave is 'zeggen wat je doet en doen wat je zegt'. Alleen al daarmee verbeter je voor een groot deel de communicatie.

MS: De schotten moeten weg, het moet sneller en minder bureaucratisch.

HE: Het netwerk heeft nog niet zo'n helder (juist?) beeld van LNV. Zelf heb ik bijvoorbeeld het beeld van een machtig en sectoraal ministerie. Hopelijk komt de nieuwe koers en aanpak van de grond. Een punt van zorg is de terminologie. Nu heet het ineens allemaal Groene Ruimte. Maar waar blijft het platteland? Ook aan het concept zelf zitten emotionele waarden; pas op dat je niet het kind met het badwater weggooit. Al die begrippen moeten meer geïntegreerd worden.

TG: De reconstructiewet is een goed middel om na te denken over de spanning tussen het gebiedsgericht beleid en de wensen en emoties uit de regio. Naast ecologische en economische aspecten spelen namelijk ook sociaal culturele aspecten een grote rol. Dat maakt het wel moeilijk, en zonder een netwerk red je dat dus niet.

TL: Wat zou je doen als je SG zou zijn?

HE: Als SG zou ik gaan inzetten op die integraliteit.

MS: Ik zou me richten op een heldere koers, het verbinden van nota's, de balans opmaken 'wat hebben we bereikt, wat willen we nog', processen om goed met

elkaar om te gaan verder institutionaliseren, de agro-sector niet uit het oog verliezen (het is toch een zeer vitale sector in Nederland), en faciliteren, maar dan zo dat de doelgroep het zelf uitstraalt.

TG: Als SG zou ik in het kader van 'omgaan met de omgeving' de thema's 'durven kiezen', 'stelling nemen', 'ergens voor gaan en er mee naar buiten treden' opvoeren. Verder zou ik veel investeren in het netwerk. Dat kost veel tijd maar is ook erg nuttig.

CK: In ieder geval is de tijd van de mooie nota's voorbij

Reacties op stellingen

Verslag

Carla Konsten

Wij vroegen de deelnemers aan het congres te reageren op vier stellingen. Hier zijn een aantal opvallende reacties:

Stelling 1: “Je bent pas een goede ambtenaar als je een rasechte netwerker bent”

Reacties:

- Ja, maar wél met inhoud. Vrijblijvend netwerken is te makkelijk.
- Ja, maar met een doel; dat kan inhoud zijn maar ook om een bepaald netwerk zelf op te zetten; het is dus niet talloze contacten onderhouden maar om gericht meerwaarde te halen uit contact.
- Gedeeltelijk, netwerken zou een van de competenties moeten zijn, maar is niet allesbepalend.
- Absoluut, daarbij is het leggen van echte verbinding een mooie uitdaging.

Stelling 2: “Je hebt maar voor 5% van alle problemen de overheid echt nodig; voor de rest vind je met netwerken een oplossing”

Reacties:

- Wat een onzin! Netwerken is wel essentieel maar daar los je nog geen problemen mee op, overigens kan de overheid inderdaad niet zoveel geheel zelf oplossen. Met dat netwerken moet je wel wat doen om problemen op te lossen.
- Over welke problemen hebben we het hier eigenlijk. Als je het alle ‘problemen’ in je leven betreft, dan heb je maar voor minder dan 5% de overheid nodig. Ik denk dat voor elk (dus 100%) maatschappelijk probleem met een zekere schaal ‘een’ overheid (bijv. een gemeente) nodig is! Want altijd zijn er wel publieke doelen mee gemoeid of publieke belangen mee in het nauw.
- De overheid is een van de partners. Dus veel netwerken voor interactief beleid. 5% is bovendien niet meetbaar, processen zijn te complex.
- Netwerken lost geen problemen op. Het inzetten van een bestaand netwerk kan er enorm toe bijdragen.
- Ik denk dat je als overheid maar een beperkte stuurruimte hebt. Die beperkte ruimte ligt bij de rijksoverheid in uitleggen waarom bepaalde doelen van je beleid belangrijk zijn. De uitvoering is veel meer afhankelijk van lokale groeperingen, daarin kun je nauwelijks sturen als overheid.

Stelling 3: “Een goed netwerk omvat vooral mensen uit de praktijk en uitvoering”

Reacties:

- Nee, een goed netwerk bevat vooral de doelgroep van waaruit en waarvoor je werkt, dus voor LNV uit mensen in de samenleving, dat is overigens meteen veel moeilijker.
- Een goed netwerk omvat mensen met wie je iets hebt te *maken*, iets mee te creëren.
- Gedeeltelijk mee eens. Een goed netwerk omvat ook mensen uit de praktijk en uitvoering. Door de verzelfstandiging van de voorlichting is er vanuit LNV nooit een goed alternatief gevonden/ gecreëerd om contact met de praktijk te houden en loopt daardoor achter de ontwikkelingen aan.
- Is natuurlijk heel algemeen en op die manier waar, mits en maar. *Mits* daar de grenzen niet blijven. Voorafgaand aan deze twee zijn in de eerste

plaats de gebruikers van belang, de afnemers. Voor wie doe je het en waarom. De uitvoerders zijn vanzelfsprekend belangrijk maar zullen botgezegd ook uitvoering als zelfstandig product beschouwen los van het doel. Uitvoering is voor de uitvoerders ook hun bestaansrecht. Uitvoeren moet daarom en handhaving of nog erger niets uitvoeren is daarom een mindere optie. De praktijkmensen zijn noodzakelijk ter correctie hiervan, voor het draagvlak en de realiteit. Hun valkuil is mogelijk een zekere dogmastiek en conservering. *Maar* netwerken mag geen doel op zich zijn. Het moet ergens toe dienen een doel hebben. Het netwerk, de uitvoering en de praktijk zijn geen doel op zich, maar zal dat na een succesvolle start altijd worden....Netwerken moet ook uitnodigen tot creativiteit en onverwachte invulling. Kijken met andere ogen. Daarom liggen in eerste instantie niet voor de hand liggende partners voor de hand.

- Stelling is een typische ambtenarenstelling, en lijkt me voor die doelgroep waar. Voor mij als adviseur omvat mijn netwerk ook medewerkers van overheden, bedrijfsleven etc.

Stelling 4: "Het denken in dossiers en labels past niet bij de wereld buiten"

Reacties:

- Onzin! Kijk naar de buitenwereld! Die werkt óók met labels. Hamert zijn boodschap erin! Houdt er herkenbare dossiers op na.
- Denken in labels en dossiers is hetzelfde als denken in hokjes. De wereld is niet in hokjes op te delen. Door te denken in labels valt de samenhang weg.
- Precies! Dossiers en labels kunnen soms nuttige hulpmiddelen zijn, maar overheidsorganisaties kunnen alleen excelleren door te luisteren naar de burger en voorwaardenscheppend zijn. De burger houdt niet van Doorknopers!
- Hoe kun je denken in dossiers en labels? Wat doe ik dan? Met andere woorden, het past in ieder geval niet bij mij en ik zit ook in de buitenwereld.

Deel 2

Deelnemers die zich hebben aangemeld voor het congres

Organisatie	Voornaam	Naam	Adres	Postcode	Woonplaats	Telefoonnummer
Ministerie LNV, Directie Natuurbeheer	L.F.M. van den	Aarsen	De Vlier 7	6701 CE	Bennekom	070 378 54 91
Ministerie LNV, Directie Noord	C.W.	Anker	Postbus 30032	9700 RM	Groningen	050 599 23 48
Staatsbosbeheer	P.	Bakker	Postbus 1300	3970 BH	Driebergen	030 692 61 40
Ministerie LNV, Directie Natuurbeheer	J.H.	Bakker	Postbus 20401	2500 EK	Den Haag	070 378 49 29
Stimuland	I.	Bardoel	Postbus 126	7400 AC	Deventer	0570 66 23 91
Expertisecentrum LNV	S.	Beers	Postbus 30	6700 AA	Wageningen	0317 47 48 16
Ministerie LNV, Directie IFA	J.	Belonje	Postbus 20401	2500 EK	Den Haag	070 378 47 75
DG Ministerie LNV	R.	Bergkamp	Postbus 20401	2500 EK	Den Haag	070 378 46 00
Ministerie LNV, Directie Voorlichting	M.	Berkelmans	Postbus 20401	2500 EK	Den Haag	070 378 42 30
Staatsbosbeheer	M.	Berndsen	Postbus 1300	3970 BH	Driebergen	030 692 61 11
Innovatienetwerk Groene Ruimte en Agrocluster	Ir. N.J.	Beun	Postbus 20401	2500 EK	Den Haag	070 378 59 29
WLTO	J.	Beurgersdijk	Postbus 649	2003 RP	Haarlem	023 516 23 11
Expertisecentrum LNV	D. van	Bodegraven	Postbus 482	6710 BL	Ede	0318 67 14 83
Scouting Nederland	F.	Boersma	Postbus 210	3830 AE	Leusden	033 496 02 17
DLV Adviesgroep	P.J.M. van	Boheemen	Postbus 7001	6700 CA	Wageningen	0317 49 15 91
Expertisecentrum LNV	R.	Bok	Postbus 482	6710 BL	Ede	0318 67 15 51
Ministerie LNV, Directie Groene Ruimte en Recreatie	N.	Bosma	Postbus 20401	2500 EK	Den Haag	070 378 49 60
Raad voor het Landelijk Gebied	W.	Brandenburg	Stationsplein 14	3818 LE	Amersfoort	033 461 99 48
Ministerie LNV, Directie IFA	Tineke	Brascamp	Postbus 20401	2500 EK	Den Haag	070 378 48 38
Divisie Manager Consumer Services	G.P. van	Brenkelen	Postbus 200	3200 AE	Spijkenisse	0181 69 32 90
Dorp en Bedrijf	A. van der	Broek	Buorren 28	7012 DH	Raerd	0566 60 25 55
DLG-Oost	R.	Brouwer	Postbus 9079	6800 ED	Arnhem	026 378 12 07
Expertisecentrum LNV	R. van	Brouwershaven	Postbus 482	6710 BL	Ede	0318 67 15 05
St. Streekeigen Producten Nederland	R. de	Bruin	Costerweg 5	6702 AA	Wageningen	0317 42 02 25
Stichting Robenia	de heer van de	Burg	Postbus 494	6700 AL	Wageningen	0317 42 75 70
IVN	J.A. van	Dalen	Postbus 20123	1000 HC	Amsterdam	020 622 81 15
LNV-Noord	M.	Datema	Postbus 30032	9700 RM	Groningen	050 599 23 25
Expertisecentrum LNV	N.	Dessing	Postbus 30	6700 AA	Wageningen	0317 47 48 06
The Woodshed	D.	Devos	Quadenoord 6	6871 NG	Renkum	
VGQ BV	S.J. van	Dijk	Postbus 5043	5800 GA	Venray	0478 56 88 88
DLV Adviesgroep	S. van	Dijk	Dr. Willem Dreeslaan 1	6700 CA	Wageningen	0317 49 15 11
Expertisecentrum LNV	A. van	Dillen	Postbus 482	6710 BL	Ede	0318 67 15 29

Organisatie	Voornaam	Naam	Adres	Postcode	Woonplaats	Telefoonnummer
Expertisecentrum LNV	R.	Donker	Postbus 482	6710 BL	Ede	0318 67 15 37
VQA	Desiree	Driesenaar	Postbus 5043	5800 GA	Venray	0478 56 88 88
Expertisecentrum LNV	E.J.	Dullaard	Postbus 30	6700 AA	Wageningen	0317 47 48 09
Projectteam SGR-2	G.	Dusseldorp	Postbus 20401	2500 EK	Den Haag	070 378 57 91
Expertisecentrum LNV	G. van	Eck	Postbus 482	6710 BL	Ede	0318 67 14 72
BOKD	H.	Elerie	Doornakkers 40	9467 PR	Anloo	
Projectteam SGR-2	K. van	Es	Postbus 20401	2500 EK	Den Haag	070 378 52 24
Bomenstichting	M. van	Esland	Oudegracht 201 bis	3511 NG	Utrecht	030 230 35 25
Expertisecentrum LNV	C.	Fleischaker	Postbus 482	6710 BL	Ede	0318 67 14 00
Expertisecentrum LNV	L.M.	Fliervoet	Postbus 30	6700 AA	Wageningen	0317 47 48 62
LTO Advies	G.C.L. van	Gaalen	Postbus 29771	2502 LT	Den Haag	070 338 27 10
Ministerie LNV, Directie Zuid	T.	Gasser	Postbus 6111	5600 HC	Eindhoven	040 232 91 96
Ministerie LNV, Directie Industrie en Handel	J.R.	Gatsonides	Postbus 20401	2500 EK	Den Haag	070 378 44 48
Voedsel en Waren Autoriteit	I. E. van	Geest-Jacobs	Postbus 19506	2500 CM	Den Haag	070 378 40 50
Consument en Biotechnologie	A.W. van	Genderen	Postbus 1000	2500 BA	Den Haag	070 445 44 97
NOVU	Desirée	Gerritsen	Postbus 5005	1380 GA	Weesp	0294 23 28 62
Ministerie LNV, Directie Voorlichting	V.	Gieben	Postbus 20401	2500 EK	Den Haag	070 378 42 74
Voedsel en Waren Autoriteit	J.H.G.	Goebbels	Postbus 19506	2500 CM	Den Haag	070 378 59 65
Stichting Recreatie KIC	B. van	Golen	Raamweg 19	2596 HL	Den Haag	070 427 54 54
Expertisecentrum LNV	H.A.	Gonggrijp	Postbus 482	6710 BL	Ede	0318 67 15 04
Expertisecentrum LNV	A.	Gravendeel	Postbus 482	6710 BL	Ede	0318 67 15 35
Ministerie LNV, Directie Zuidwest	C.W.J.	Groeneboom	Burg. De Raadsingel 69	3311 JG	Dordrecht	078 639 54 18
Ministerie LNV, Directie Informatiemanagement en Facilitaire Aangelegenheden	P.J.J.M.	Gruisen	Postbus 20401	2500 EK	Den Haag	070 378 50 63
Platform ABC	G.	Habets	Domineesweg 16	8308 PG	Nagele	0527 68 22 84
ABC Platform	A.M.M.	Hakeh	Domineesweg 16	8308 PG	Nagele	0527 68 22 84
Louis Bolk Instituut	P. van	Ham	Hoofdstraat 24	3972 LA	Driebergen	0343 52 38 60
Ministerie LNV, Directie Voedings- en Veterinaire Aangelegenheden	E.F.F.	Hecker	Postbus 20401	2500 EK	Den Haag	070 378 56 86
Platform Aarde, Boer, Consument	J. de	Heer	Groetpolderweg 21	1731 NM	Winkel	0224 54 12 77
Landschap Overijssel, Huis 'De Horte'	B.	Heijdeman	Poppenallee 39	7722 KW	Dalfsen	0529 40 17 31
Centrum Vrouw en Milieu	R.	Heijne	Predikherenkerkhof 13	3512 TJ	Utrecht	030 232 17 26
Commercieel Manager Food Services	E.	Hendriks	Postbus 200	3200 AE	Spijkenisse	0181 69 32 90

Organisatie	Voornaam	Naam	Adres	Postcode	Woonplaats	Telefoonnummer
Vragenderwijs, communicatietraining en consultancy	A.	Hendriksen	Hendrikweg 12	6703 AW	Wageningen	
Landschapsbeheer Nederland	G.J. van	Herwaarden	Postbus 9756	3509 GT	Utrecht	
Ministerie LNV, Directie Voedings- en Veterinaire Aangelegenheden	H. van den	Heuvel	Postbus 20401	2500 EK	Den Haag	070 378 44 18
Natuurmonumenten	R.	Hijdra	Postbus 9955	1243 ZS	's Graveland	
Ministerie LNV, P&O	G.	Hof	Postbus 20401	2500 EK	Den Haag	070 378 53 67
Ministerie LNV, Directie IFA	R.	Hondebrink	Postbus 20401	2500 EK	Den Haag	070 378 48 69
Ministerie LNV, Directie Landbouw	A. van	Hoorn	Postbus 20401	2500 EK	Den Haag	070 378 46 30
Ministerie LNV, Met Name	A.	Hopstaken	Postbus 20401	2500 EK	Den Haag	070 378 48 57
Expertisecentrum LNV	I.	Horlings	Postbus 482	6710 BL	Ede	0318 67 14 55
Ministerie LNV, Directie Landbouw	J.M.W.	Huijbregts	Postbus 20401	2500 EK	Den Haag	070 378 46 11
Algemene Inspectiedienst	C.	Hummelen-Wassenaar	Postbus 140	3454 ZJ	De Meern	
Milieucoöperatie Peel en Maas	R.	Jansen	Steenstraat 74	5981 AG	Panningen	077 306 17 44
Expertisecentrum LNV	Th.	Janssen	Postbus 482	6710 BL	Ede	0318 67 15 01
Expertisecentrum LNV	A.	Janssen	Postbus 30	6700 AA	Wageningen	0317 47 49 18
Ministerie LNV, Regiodirectie Oost	W.	Janssen	Postbus 554	7400 AN	Deventer	0570 66 88 88
DLV Adviesgroep	C.L.	Jaspers	Dr. WillemDreeslaan 1	6700 CA	Wageningen	0317 49 15 11
De Rudolphstichting	G. de	Jong	Schoondebekerweg 4	3794 NB	De Glind	0342 45 11 38
ETC Ecoculture/Leadernetwerk	M. de	Jong	Postbus 64	3830 AB	Leusden	033 432 60 24
De Dierenbescherming	M. de	Jong	Postbus 85980	2508 CR	Den Haag	070 314 27 00
Staatsbosbeheer	J.	Kalb	Postbus 1300	3970 BH	Driebergen	030 692 61 11
Ministerie LNV, Bestuursraad	C.J.	Kalden	Postbus 20401	2500 EK	Den Haag	070 378 40 05
Zuidelijk Land- en Tuinbouworganisatie	A.W.	Kalkhoven	Spoorlaan 350	5038 CC	Tilburg	013 583 62 84
Stichting Welzijn Midden-Drenthe	D.J.	Keegstra	Karspelstraat 5	9410 AB	Beilen	0593 52 34 50
Expertisecentrum LNV	M.C.	Kersbergen	Postbus 482	6710 BL	Ede	0318 67 14 15
Vereniging tot Bevordering der Bijenteelt	de heer ten	Klei	Postbus 90	6720 AB	Bennekom	
Expertisecentrum LNV	M.	Klein	Postbus 30	6700 AA	Wageningen	0317 47 49 31
Ecorys-Nei	P.	Klop	Postbus 4175	3006 AD	Rotterdam	010 453 88 15
LTO-Nederland	H.J.H.	Koehorst	Postbus 29773	2502 LT	Den Haag	070 338 27 57
Bureau Strategische Beleidsvorming	D.	Koelega	Postbus 20401	2500 EK	Den Haag	070 378 51 35
Buitenkans	J.J. de	Koning	Postbus 96	4460 AB	Goes	0113 25 03 12
Expertisecentrum LNV	C.J.M.	Konsten	Postbus 30	6700 AA	Wageningen	0317 47 48 78
Arbeidspastoraat Gelderland	A.	Kooi	Hertenlaan 56	6823 LG	Arnhem	026 446 44 77

Organisatie	Voornaam	Naam	Adres	Postcode	Woonplaats	Telefoonnummer
Raad Landelijk Gebied	W.J.	Kooij	Stationsplein 14	3818 LE	Amersfoort	033 461 99 48
Helicon Opleidingen	Th.	Koolen	p/a Mijlstraat 20		Boxtel	0411 67 76 18
Stichting Recreatie	Kim	Koreman-De Groot	Raamweg 19	2596 HL	Den Haag	070 427 54 54
Ministerie LNV, Directie Zuidwest	J.	Kossen	Postbus 603	1110 AP	Diemen Zuid	020 495 31 42
St. Streekeigen Producten Nederland	P.	Krabbendam	Costerweg 5	6702 AA	Wageningen	0317 42 02 25
Ministerie LNV, Directie Voorlichting	R.	Krommendijk	Postbus 20401	2500 EK	Den Haag	070 378 45 42
Stichting Wonen van senioren op boerderijen	W.G.	Kromwijk	Fred. Hendrikstraat 83	3583 VH	Utrecht	030 238 39 63
St. Natuur en Milieu	G.	Kuneman	Donkerstraat 17	3511 KB	Utrecht	030 233 13 28
Commissie Agrarisch Werk NBvP	R.H.	Kuperus-Oostra	Dekemawei 4	9024 BE	Weidum	058 251 97 17
Stichting Robinia	L.	Lambregts	Costerweg 5	6700 AL	Wageningen	0317 42 75 70
Landschapsbeheer Nederland	O. de	Lange	Postbus 9756	3506 GT	Utrecht	
NIVON	de heer De	Lange	Hilversumstraat 332	1024 MB	Amsterdam	020 435 07 00
ANWB	P.	Langeweg	Postbus 93200	2509 BA	Den Haag	
Kon. Maatschappij en Plantkunde 'Groei en Bloei'	J.P. van	Leeuwen	Postbus 87910	2508 DH	Den Haag	
Expertisecentrum LNV	J.	Leferink	Postbus 482	6710 BL	Ede	0318 67 15 60
Stichting Oase	M. van	Lier	Kloosterstraat 5a	6641 KW	Beuningen	024 677 19 74
Expertisecentrum LNV	A.	Lindenbergh	Postbus 482	6710 BL	Ede	0318 67 15 20
Wetenschapswinkel WUR	M.E.G.	Litjens	Postbus 9101	6700 HB	Wageningen	0317 48 53 74
Pilot de Hilver	D.	Loeff	Postbus 3	5080 AA	Hilvarenbeek	
Expertisecentrum LNV	T.	Lössbroek	Postbus 482	6710 BL	Ede	0318 67 15 57
De Kleine Aarde	M. van	Lubek	Postbus 151	5280 AD	Boxtel	0411 68 49 21
Expertisecentrum LNV	Ch.	Maas-Geesteranus	Postbus 482	6710 BL	Ede	0318 67 15 64
Ministerie van Economische Zaken	R.	Martens	Postbus 20101	2500 EC	Den Haag	070 379 62 85
Rikilt	H.J.P.	Marvin	Postbus 230	6700 AE	Wageningen	0317 47 55 43
De Landschappen	P.C. von	Meijenfeldt	Postbus 31	3730 AA	De Bilt	
Ministerie van LNV, Directie Natuurbeheer	C.F.W.M. von	Meijenfeldt	Postbus 20401	2500 EK	Den Haag	070 378 56 32
Expertisecentrum LNV	R.	Meijers	Postbus 30	6700 AA	Wageningen	0317 47 48 49
Platform Biologica	J.	Meijs	Nieuwegracht 15	3512 LC	Utrecht	030 233 99 87
Scouting Nederland	P.	Messerschmidt	Postbus 210	3830 AE	Leusden	033 496 02 40
Platform ABC	W.	Middendorp	Raadhuisplein 24	1616 AV	Hoog Karspel	0228 56 12 90
VQA B.V.	G.	Moors	Deputé Petersstr. 27a	5808 BB	Oirlo	0478 56 88 88
Telos, Brabants Centrum voor Duurzaamheidvraagstuk	L.	Mostard	Postbus 90153	5000 LE	Tilburg	013 466 83 22
Organisatie	Voornaam	Naam	Adres	Postcode	Woonplaats	Telefoonnummer

DLG-Oost	H.	Mulder	Postbus 9079	6800 ED	Arnhem	
SBNL	R.F.J.J.	Munsters	Postbus 159	3960 BD	Wijk bij Duurstede	0343 59 15 93
Verwey-Jonker-Instituut	S.	Nieborgh	Kr. Nieuwegracht 6	3512 HG	Utrecht	
CAW NBvP Vrouwen van Nu	A.F. van	Nieuwenhuysen-Nelemans	Kruytenburgseweg 4	4693 RC	Poortvliet	0166 61 24 03
Expertisecentrum LNV	J.	Nijsten	Postbus 482	6710 BL	Ede	0318 67 15 70
MKB-Nederland	Mw. Van	Nuchteren	Postbus 5096	2600 GB	Delft	
Ministerie LNV, Directie IFA	R.H.	Oele	Postbus 20401	2500 EK	Den Haag	070 378 44 97
DLV Adviesgroep	J.	Oogterom	Postbus 7001	6700 CA	Wageningen	0317 49 15 11
Milieucoöperatie Peel en Maas	H.	Opsteegh	Steenstraat 74	5981 AG	Panningen	077 306 17 44
Ministerie van LNV, Directie Natuurbeheer	M.L.H.	Pelk	Postbus 20401	2500 EK	Den Haag	070 378 43 33
NOVU	W.	Pijzel	Postbus 5005	1380 GA	Weesp	0294 23 28 62
VBBN	J.	Plaizier	Oosterdwarslaan 7	3971 AM	Driebergen	0343 41 51 98
Platform ABC	R.	Poppe	I.M. de Raathstraat 6	3134 EG	Vlaardingen	010 434 54 83
Expertisecentrum LNV	S.	Postma	Postbus 482	6710 BL	Ede	0318 67 15 10
Stichting Halal Voeding en Voedsel	A.	Qayyoem	Postbus 16786	2500 BT	Den Haag	070 364 91 91
Ministerie LNV, Directie Natuurbeheer	R.M. van	Raaij	Postbus 20401	2500 EK	Den Haag	070 378 50 11
Streekeigen Producten Nederland	F.	Rauwaarts	Costerweg 5	6702 AA	Wageningen	0317 42 02 24
Ministerie LNV, Projectteam SGR2	Ir. M.C.	Remmers	Postbus 20401	2500 EK	Den Haag	070 378 57 08
Expertisecentrum LNV	E.	Reuver	Postbus 482	6710 BL	Ede	0318 67 14 60
Ministerie LNV, Directie Zuidwest	R. van	Rijckevorsel	Postbus 1167	3300 BD	Dordrecht	078 639 54 47
Ministerie LNV, Directie Informatiemanagement en Facilitaire Aangelegenheden	P. van	Rijsbergen	Postbus 20401	2500 EK	Den Haag	070 378 54 31
VQA B.V.	I. Van	Rijzingen	Deputé Petersstr. 27a	5808 BB	Oirlo	
Ministerie LNV, Directie Oost	R.	Roelofs	Postbus 554	7400 AN	Deventer	0570 66 88 11
CAW NBvP Vrouwen van Nu	M.	Roelse-Bos	Noordlangweg 17	4797 SB	Willemstad	0168 47 25 16
Innovatiesteunpunt Wageningen	D.H.	Roertert	Postbus 106	6700 AC	Wageningen	0317 47 97 40
KNNV	Mw.	Römer	Postbus 19320	3501 DH	Utrecht	030 233 35 44
IVN	W.	Romp	Merdijk 15	5305 VJ	Zuilichem	0418 67 27 75
Expertisecentrum LNV	M.	Roosjen	Postbus 482	6710 BL	Ede	0318 67 14 00
Expertisecentrum LNV	A.M.F.	Ruiter	Postbus 482	6710 BL	Ede	0318 67 14 59
Stichting Robinia	W.J.	Sanders	Postbus 494	6700 AL	Wageningen	0317 42 75 70
GLTO	J.H.	Santen-v. Driessen	Harskamperweg 13	6731 AA	Otterlo	0318 59 11 56
Organisatie	Voornaam	Naam	Adres	Postcode	Woonplaats	Telefoonnummer
Centrum voor Lanbouw en Milieu	F.C. van der	Schans	Postbus 10015	3505 AA	Utrecht	030 242 73 54

Ministerie van VROM	T.	Schmidt	Postbus 30945	2500 GX	Den Haag	070 339 41 14
DLV Adviesgroep	G.	Schober	Postbus 7001	6700 CA	Wageningen	0317 49 15 11
Platform Aarde, Boer, Consument	Mw. F.	Schut	Zanterweg 2	5973 RC	Lottum	077 46 31 806
Expertisecentrum LNV	A.J.	Schutte	Postbus 482	6710 BL	Ede	0318 67 14 87
Schuttelaar en Partners	M.	Schuttelaar				
Expertisecentrum LNV	B. van der	Sijs	Postbus 482	6710 BL	Ede	0318 67 15 75
Stichting Waarde	de heer van	Slobbe	Rijksstraatweg 174	6573 DG	Beek-Ubbergen	024 684 48 36
DLV Adviesgroep	P.	Sloot	Postbus 7001	6700 CA	Wageningen	0317 49 15 77
Alterra	H.	Smit	Postbus 47	6700 AA	Wageningen	
Stichting Veldwerk Nederland	de heer	Smit	Het Woldhuis 11	7325 WN	Apeldoorn	055 366 71 99
Expertisecentrum LNV	M.	Snijdelaar	Postbus 482	6710 BL	Ede	0318 67 15 41
Bart Soldaat Project Management en Advies	B.	Soldaat	Prinses Beatrixstraat 5	1901 CV	Castricum	06 21 29 29 79
Ministerie LNV, Directie Industrie en Handel	M.	Sonnema	Postbus 20401	2500 EK	Den Haag	
Expertisecentrum LNV	H.	Soorsma	Postbus 482	6710 BL	Ede	0318 67 14 75
Ministerie van Verkeer en Waterstaat, Adviesunit Resultaatgericht beleid	E.	Spaank	Postbus 20901	2500 EX	Den Haag	070 351 61 71
Ministerie LNV, Directie Zuid	A.E.	Spierings	Postbus 6111	5600 HC	Eindhoven	040 23 29113
Innovatiesteunpunt Wageningen	C.J. van	Staalduinen	Kortsteekterweg 36	2407 AH	Alphen a/d Rijn	0317 47 97 40
Rikilt	P.	Stouten	Postbus 230	6700 AE	Wageningen	0317 47 55 43
Ministerie LNV, Directie Landbouw	H.J.M.	Straathof	Postbus 20401	2500 EK	Den Haag	070 378 49 22
Landelijk Centrum Opbouwwerk	C.R.	Stuuroop	Postbus 1009	8001 BA	Zwolle	038 423 21 12
Expertisecentrum LNV	C. de	Swarte	Postbus 482	6710 BL	Ede	0318 67 15 71
Expertisecentrum LNV	L.B.	Tänzer	Postbus 30	6700 AA	Wageningen	0317 47 48 15
WLTO	A.	Terbijhe	Postbus 649	2003 RP	Haarlem	023 516 22 10
Ministerie LNV, DWK	P.	Thewissen	Postbus 20401	2500 EK	Den Haag	070 378 52 34
Equivalent, Experts in Emancipatie	M.	Thomassini	Wierdensestraat 39D	7607 GE	Almelo	0546 85 20 25
Expertiesecentrum LNV	L.	Treep	Postbus 30	6700 AA	Wageningen	0317 47 48 83
Stichting Recreatie	E.	Tuunter	Raamweg 19	2596 HL	Den Haag	070 427 54 54
Zuidhollandse Milieufederatie	mevrouw	Verkoelen	G.W. Burgerplein 5	3021 AS	Rotterdam	010 476 53 55
Milieudefensie	Mw.	Vieverich	Damrak 26	1012 LJ	Amsterdam	020 626 26 20
Wageningen UR	G.E.T. van	Vilsteren	Postbus 9101	6700 HB	Wageningen	0317 48 56 52
Expertisecentrum LNV	H. van de	Voort-de Rijk	Postbus 30	6700 AA	Wageningen	0317 47 48 53
Organisatie	Voornaam	Naam	Adres	Postcode	Woonplaats	Telefoonnummer
Stichting Consument en Biotechnologie	H.C. de	Vriend	Postbus 1000	2500 BA	Den Haag	070 445 44 98

Expertisecentrum LNV	N. de	Vries	Postbus 482	6710 BL	Ede	0318 67 15 79
Alterra	S. de	Vries	Postbus 47	6700 AA	Wageningen	
DLG	A. van	Vuuren	Postbus 20030	3502 LA	Utrecht	
WLTO	T. de	Waard	Postbus 649	2003 RP	Haarlem	
Expertisecentrum LNV	J.	Walter	Postbus 482	6710 BL	Ede	0318 67 15 92
Ministerie LNV, Directie Oost	B.J.M.	Wartena-van Eyndhoven	Postbus 554	6700 AN	Deventer	0570 66 88 74
Expertisecentrum LNV	D. van der	Wee	Postbus 30	6700 AA	Wageningen	0317 47 49 25
DLV Adviesgroep NV	J. van der	Wekken	Postbus 7001	6700 CA	Wageningen	0317 49 15 11
AOC Friesland	P. v.d.	Werft	Postbus 675	8901 BL	Leeuwarden	058 284 65 25
Expertisecentrum LNV	C.	Wever	Postbus 482	6710 BL	Ede	0318 67 15 81
Staatsbosbeheer	Th.	Widdershoven	Postbus 1300	3970 BH	Driebergen	030 692 61 11
Expertisecentrum LNV	E. van de	Wiel	Postbus 30	6700 AA	Wageningen	0317 47 48 74
Expertisecentrum LNV	W.	Wiersinga	Postbus 30	6700 AA	Wageningen	0317 47 49 43
Expertisecentrum LNV	M.	Wijngaard	Postbus 482	6710 BL	Ede	0318 67 15 82
Expertisecentrum LNV	H. de	Wilde	Postbus 482	6710 BL	Ede	0318 67 14 51
Door de Wind Advies BV	J.B.	Wildschut	Sasboutstraat 18	6824 AT	Arnhem	
Ministerie LNV, Directie Landbouw	J.M. van	Wissen	Postbus 20401	2500 EK	Den Haag	070 378 53 16
MKB-Nederland	B.J.M. de	Wit	Postbus 5096	2600 GB	Delft	015 219 12 72
Voedsel en Waren Autoriteit	W. de	Wit	Postbus 19506	2500 CM	Den Haag	070 378 59 64
Voedsel en Waren Autoriteit	W.J.	Wolff	Postbus 19506	2500 CM	Den Haag	070 378 40 50
Sociaal en Cultureel Planbureau	H.C. van der	Wouden	Postbus 16164	2500 BD	Den Haag	070 340 74 66
Ministerie LNV, Directie Informatiemanagement en Facilitaire Aangelegenheden	A.	Ysenbruk	Postbus 20401	2500 EK	Den Haag	070 378 68 68
Expertisecentrum LNV	E. van	Zadelhoff	Postbus 30	6700 AA	Wageningen	0317 47 48 25
Expertisecentrum LNV	C. van	Zundert	Postbus 482	6710 BL	Ede	0318 67 14 91
Expertisecentrum LNV	D. van	Zwieten	Postbus 482	6710 BL	Ede	0318 67 14 58
Raad van Advies Staatsbosbeheer	G. van	Zwol	Lepelaarspad 8	3897 LE	Zeewolde	036 523 92 23